

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2020

ISSN 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Hanna Lindberg
Ansvarig chefredaktör
Emil Kaukonen
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Ugglå
Tage Kurtén
Kristina Malmö
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pekka Kettunen
Jutta Ahlbeck
Eva Costiander-Huldén
Carina Gräsbeck
Margrét Halldórsdóttir
Jonas Lagerström
Hanna Lindberg

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktid@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsamfundet, Kulturfonden Island-Finland,
William Thuring's Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms
Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 2/2020

<i>Chefredaktör Hanna Lindberg</i>	
Då världen håller andan	5
Kollegialt granskade artiklar	
 <i>Oscar Winberg</i>	
Bortom polarisering. Kongressen och Spiro Agnews angrepp på media	7
Essäer	
<i>Natan Elgabsi</i>	
Postmodernismens många skepnader	29
<i>Anders Persson</i>	
Gustaf Melander – den finska fysikens Snellman	41
<i>Panu Petteri Höglund</i>	
Scifibröderna Strugatskij	55
<i>Sara Cederberg</i>	
Kampen om kulturen	67
Granskaren	
<i>Guy-Erik Isaksson</i>	
Demokratins utmaningar	77
<i>Matias Kaihovirta</i>	
Tammerfors historia i en global kontext	80
<i>Lennart J. Lundqvist</i>	
Finlands sak var svår	83
<i>Ralf Lillbacka</i>	
Ett valhänt försök att kidnappa demokratibegreppet	87

Då världen håller andan

Efter veckor av avbokade resor, inhiberade evenemang samt stängda skolor och universitet är det otänkbart att skriva ett förord utan att på något sätt kommentera världsläget. Viruset covid-19 har på några månader – rentav några veckor – stöpt om våra prioriteringar, vår syn på samtiden och våra förväntningar på framtiden. Samtidigt känns alla kommentarer och tidiga analyser som plattityder, eftersom omfattningen av katastrofen är omöjlig att förutspå. Vid det skedet det här numret av *Finsk Tidskrift* landar hos er kan läget vara ett helt annat än då jag nu skriver förordet. Vi på redaktionen hoppas dock att numret kan erbjuda er välbehövlig avkoppling och distraktion från den oro som skapats av situationens osäkerhet och tröstlöshet.

I numrets kollegialt granskade artikel av Oscar Winberg analyseras ursprunget till den mediefientliga politik som fått allt större aktualitet under Donald Trumps tid som president i Förenta staterna. Winberg visar dock att en politisk retorik som misstänkliggör media ingalunda var ett nytt grepp då Trump äntrade amerikansk politik, utan kan spåras till ett tal som Richard Nixons vicepresident Spiro T. Agnew höll i november 1969, där han anklagade tv-nätverken för att vara språkrör för journalisternas egna subjektiva åsikter. Winberg analyserar den efterföljande debatten i kongressen och visar vilka aktuella frågor den kopplades till samt hur den gick emot enkla former av polarisering i amerikansk politik.

Donald Trumps retorik är även inspirationen för Natan Elgabsis essä, där han går i dialog med Nora Hämäläinens bok

Är Trump postmodern? för att utreda det postmoderna tänkandets förutsättningar och implikationer. Elgabsi diskuterar – utgående från både Hämäläinen och tidigare tänkare – de invecklade sammankopplingar och den kontextbundenhet som hör samman med begrepp såsom objektivitet och relativitet, och som därmed även påverkar vår syn på vetenskap och sanningsanspråk. Genom sin analys argumenterar Elgabsi för att filosofer inte kan eller bör skygga från att postmodernismen kan ha problematiska politiska implikationer som bör uppmärksammas och ifrågasättas.

I sin essä redogör Anders Persson för den finländska meteorologins historia med syftet att uppmärksamma fysikern och meteorologen Gustaf Melanders insatser på fältet. Melander var chef för Finska Meteorologiska Institutet (FMI) och avgörande för kunskapsspridningen inom fysiken och meteorologin kring 1900-talets mitt. Detta till trots har hans gärningar varit förbisedda av historieskrivningen, vilket Persson med denna essä vill råda bot på.

Numrets två sista essäer behandlar litteratur i olika skepnader. Panu Petteri Höglund bidrar med en essä om sovjetisk science fiction med fokus på bröderna Arkadij och Boris Strugatskijs litterära verk. Trots att Sovjet försökte avvärja allt västerländskt inflytande, visar Höglund hur brödernas författarskap till stor del handlade om att omvandla angloamerikanska litterära grepp till ett sovjetiskt sammanhang. I Sara Cederbergs essä, som utgår från hennes *lectio praecursoria*, får läsaren stifta bekantskap med litteratur- och poesidebatten i Sverige under 1960- och 1970-talen. Cederberg analyserar debattens utveckling och skiftningar och synliggör det litterära samtalets idé- och kulturströmningar under denna formativa period.

Hanna Lindberg

Raseborg, 23.3.2020

Kollegialt granskade artiklar

✘ Bortom polarisering. Kongressen och Spiro Agnews angrepp på media¹

Oscar Winberg

”There has never been a time in the history of our Country that the Media was so Fraudulent, Fake, or Corrupt!” skrev Förenta staternas president på Twitter i augusti 2019 (Trump 2019). Alltsedan valet av Trump år 2016 har presidenten, Vita huset och hans republikanska stödtrupper riktat allt fränare kritik mot den fria pressen i landet. På valmöten tar de verbala attackerna ofta en vulgär karaktär då presidenten uppviglar sina anhängare att vända sig mot pressen med slagord som ”CNN sucks” och hot som stundvis eskalerar till våldshandlingar (Tur 2017, 63–65; Grynbaum 2018).

Under Trump har republikanernas mediefientliga politik trappats upp och vulgariserats, men rötterna till den systematiska kritiken mot den fria pressen ligger långt djupare. Det var inte Trump som införde mediefientlighet som en avgörande del av den republikanska politiken och identiteten, det var Richard Nixon. Det ”mest explosiva bombnedslaget” i denna omfattande kampanj som Nixon förde under sin tid i Vita huset, och som till slut drev

¹ Författaren vill tacka de som möjliggjort denna artikel, i synnerhet Hanna Lindberg, Robert Mason, Heather Hendershot, Katie Brownell och Vivan.

honom till maktmissbruk, var ett tal som vicepresident Spiro T. Agnew höll i Des Moines, Iowa, den 13 november 1969 (Evans & Novak 1972, 315).

Trots att anklagelser om en liberal partiskhet i medierna blivit en central del av det republikanska partiets agenda och diskursen på höger noterar David Greenberg i en artikel från 2008 att tankens ursprung inte intresserat historiker (Greenberg 2008, 167–168). Han får medhåll från Kim Phillips-Fein, som i en omfattande historiografisk essä om konservatismen i Förenta staterna lyfter upp förhållandet mellan politik och massmedia som ett negligerat område (Phillips-Fein 2010). Efter Greenbergs och Phillips-Feins kritik har historiker börjat uppmärksamma massmedias roll i landets politiska historia (se till exempel Brownell 2014; Hemmer 2016; Hendershot 2016; Perlman 2016; Delmont 2016; Greenberg 2017; Pressman 2018; Rosenwald 2019). Men trots att historiker idag vidkänner massmedias politiska roll påpekar ändå Bruce Schulman och Julian Zelizer att området fortfarande försummas i förhållande till dess inflytande och politiska betydelse (Schulman & Zelizer 2017, 2). Därmed tar jag i denna artikel avstamp i Agnews Des Moines-tal och i synnerhet i reaktionerna på talet i kongressen för att fördjupa vår förståelse av mediefientlig politik i Förenta staternas moderna politiska historia.

Min forskningsfråga är hur Agnews tal bemöttes i kongressen. Genom en närläsning av debatterna i *Congressional Record* från november och december 1969 analyserar jag hur diskussionerna kring Des Moines-talet fördes och vilka aspekter av vicepresidentens uttalanden de folkvalda i Washington valde att fokusera på. I vilken mån förändras vår förståelse av talet, reaktionerna på Agnews utspel och kongressens förhållande till Nixonadministrationens mediapolitik då fokus ligger på Capitol Hill?

Forskningsläge

Rötterna till tanken om en liberal partiskhet inom media, en tanke som utvecklats till en dogm på högern, går att finna i det motstånd som medborgarrättsrörelsen på 1950- och 1960-talen mötte i den amerikanska södern. Före medborgarrättsrörelsen gick in i den

period som historikern Peniel Joseph kallat för den hjältemodiga perioden var den allmänna uppfattningen att pressen lutade åt höger, inte vänster (Peniel 2000, 6; Greenberg 2008, 171). Greenberg har påvisat hur kritiken om en liberal partiskhet inom media utvecklades uttryckligen i förhållande till medborgarrättsrörelsen i försvar av de rassegregerade sydstaterna (Greenberg 2008). Samtidigt har bland annat Nicole Hemmer påvisat hur konservativa medieaktivister under 1950-talet och 1960-talet byggde upp en egen mediavärld och hur dessa strävanden präglades av en övertygelse om att pressen led av en liberal partiskhet (Hemmer 2016). Debatter om pressens objektivitet och ”liberal media” präglade de stora omvälvningarna i 1960-talets Förenta staterna och omfattade såväl de stora tidningshusen som tv-nätverken (Pressman 2018; Buzenberg & Buzenberg 1999; Hendershot 2016).

De politiska tvisterna kring medborgarrättsrörelsen, Vietnamkriget, studentrörelsen samt den feministiska rörelsen kännetecknades av diskursen om mediernas liberala partiskhet, och kulminerade på många sätt i våldet vid demokraternas partidagar i Chicago i augusti 1968 (Hallin 1986; Gitlin 2003; Dow 2014; Farber 1988; Hendershot 2018). Men det var först under Nixon, med Agnew som verktyg, som tanken kom att prägla det republikanska partiet, den republikanska identiteten och den republikanska politiken. Med Agnew som föregångare anammade generationer av republikaner angrepp på media som politisk strategi (Holden, Messitte & Podair 2019, 111). Donald Trump omfattar denna identitet och driver den till sin spets då han anklagar media för att vara ”the enemy of the people” (Wagner 2019).

Sedan Peter B. Levy år 2013 beklagade sig över hur litet uppmärksamhet historiker ägnat Spiro Agnew har den vanärade vicepresidenten blivit högaktuell, delvis som följd av likheterna mellan Agnews och Donald Trumps politiska stil (Levy 2013, 707–708). Mest uppmärksamhet väckte journalisten Rachel Maddow hösten 2018 då hon publicerade en populär podcast i sju avsnitt om skandalerna som kostade Agnew både karriären och ryktet (Maddow & Yarvitz 2020). Även historiker har fått upp ögonen för Agnew och i synnerhet för hur hans plumpa politiska retorik lade grunden för dagens republikaner. Justin Coffey konstaterar att Agnews inflytande inom högern i Förenta staterna inte bör underskattas och

han ser likheter mellan vicepresidenten och dagens maktfaktorer på högern, såsom Rush Limbaugh och mediepersonligheterna på Fox News (Coffey 2015, 107). Även i *Republican Populist* figurerar hänvisningar till ledarna inom dagens konservativa rörelse och republikanska parti; författarna ser i Agnew rötterna till vad de kallar Donald Trumps Amerika (Holden, Messitte & Podair, 2019). Författarna uppfattar Agnew som ”a harbinger of things to come” och jämför vicepresidentens kommentarer med Trumps (Holden, Messitte & Podair 2019, 100). Trots det ökade intresset för Spiro Agnew finns det dock klara brister i forskningsläget när det kommer till hans tal i Des Moines, i synnerhet hur det mottogs och kom att forma politiska debatter kring media.

Agnews tal har ofta beskrivits som en framgångssaga: talet väckte och engagerade den så kallade tysta majoriteten som Nixon förlitade sig på (Coffey 2015, 100–107; Perlstein 2008, 439). Denna tolkning stöds visserligen av omfattande korrespondens med såväl tv-nätverken som Vita huset, men samtidigt bör det betonas att stödet delvis koordinerades av lokala republikanska organisationer (Perlstein 2008, 436). För att måla upp en bild av en populistisk tudelning mellan *folket* och *eliten*, kontrasteras detta stöd flitigt mot journalisters och intellektuellas kritik (Coffey 2015; Witcover 1972, 314–316; Holden, Messitte & Podair 2019, 111–112; Perlstein 2008, 439). Partipolitisk polarisering framställs ofta som den främsta förklaringsmodellen för att förstå Agnews tal, reaktionerna på det, och hur kritiken om ”liberal media” kom att bli högerens rättesnöre. Men faktum är att opinionsundersökningar inte entydigt vittnar om ett brett stöd för Agnew, även om republikanska aktivister – påmanade av Nixon och hans stab i Vita huset – alltså uttryckte ett betydande stöd (Spears 1986, 120). Till exempel visade en omfattande opinionsundersökning följande år att endast sex procent upplevde att de tv-nyheter som de mest följde med var partiska och att långt flera litade på nyhetsankaret Walter Cronkite än på Spiro Agnew (Ladd 2012, 64).

Mottagandet som Agnews tal fick i kongressen komplicerar polariseringsnarrativet och ger händelsen både en lokal och en nationell dimension. Genom att analysera reaktionerna i kongressen, utgående från uttalanden och debatter i *Congressional Record* under veckorna som följde talet, framstår de avgörande komponenterna

i sammanslutningen bakom Agnews angrepp tydligt. Trots att majoriteten av de kongressledamöter som tog möjligheten att ge Agnew sitt stöd i kongressen föga överraskande var hans republikanska partifränder, stod partiets representanter inte enhetligt bakom honom. Samtidigt uttryckte framstående demokrater öppet sitt stöd för vicepresidentens tal.

Vägen till Des Moines

Inför en grupp republikanska aktivister i Des Moines fördömde Agnew i direktsändning på samtliga tre tv-nätverk i hårdaste ordalag tv-nyheterna som vinklade och de som jobbade med dem som en partisk elit. "Is it not fair and relevant to question its concentration in the hands of a tiny, enclosed fraternity of privileged men elected by no one and enjoying a monopoly sanctioned and licensed by Government?" frågade sig Agnew. Vicepresidenten befann sig i Iowa för att försvara presidentens televiserade tal om situationen i Vietnam knappa två veckor tidigare, ett tal som kritiserats i pressen som intetsägande och politisk teater. Agnew hävdade – utan hänvisningar till källor – att åsikterna och perspektiven som journalisterna presenterade inte representerade nationen. Trots att vicepresidenten konstaterade att han inte eftersträvade censur var hotet uppenbart då han föreslog att "perhaps it is time that the networks were made more responsive to the views of the nation and more responsible to the people they serve" (Agnew 1969).

Talet var ett medvetet bombardemang från Vita huset och hade utarbetats av presidentens konservativa talskrivare Pat Buchanan, varefter den hämndlystne presidenten ytterligare skärpte kritiken i talet (Safire 1975, 352). "[Nixon] really pleased and highly amused by Agnew speech [...] couldn't contain his mirth as he thought about it," konstaterade Nixons stabschef H.R. Haldeman i sin dagbok (Haldeman 1994, 107). Agnew var själv tveksam till att ta sig an media, en oro som han delade med sin stabschef och talskrivare (Witcover 2007, 78; Mason 2004, 65). Men Nixon såg i sin vicepresident ett viktigt vapen mot sina verkliga och uppfattade fiender (Halberstam 2000, 597). Agnew hade under hösten anammats rollen som administrationens främsta pitbull och kraftigt kritiserat

såväl universitetsstudenter som krigsmotståndare i diverse tal. Vicepresidentens aggressiva och bombastiska stil tilltalade presidentens anhängare, vilket även noterades av presidentens närmaste män. Veckan före Agnews tal i Des Moines var stödet för honom i breven som mottogs av Vita huset överväldigande: för varje kritiskt brev kom det in 60 positiva brev (Evans & Novak 1972, 315). Därmed föreföll det naturligt att just vicepresidenten tilldelades rollen som förkämpe då Buchanan uppmanade presidenten att högljutt slå tillbaka mot media (Stanley 2012, 52). Presidenten själv närde ett djupt hat mot media och hade blivit övertygad om att det dessutom var politiskt gynnsamt att angripa pressen (Crouse 2003, 180; Feldstein 2010, 129). Mothugget som presidentens tal om Vietnam mötte provocerade Nixon att följa Buchanans linje och öppet angripa sina uppfattade fiender inom media.

Reaktionerna på Agnews angrepp på tv-nätverken var omedelbara. Redan före vicepresidenten börjat tala presenterade till exempel reportern Roger Mudd på CBS-kanalerna evenemanget, talaren och huvudtemat för kvällen. När applåderna dött ut i Des Moines återvände sändningen till Mudd som läste upp svaren på Agnews påståenden som direktörerna vid de tre tv-nätverken hade förberett. Alla var, föga överraskande, kritiska till vicepresidentens angrepp. Vicepresidenten hade i sitt tal uppmanat lyssnarna att låta tv-nätverket få höra deras missnöje och republikanernas kontaktnät garanterade att Agnews ord ekade i brev, telegram och telefonsamtal till nätverken, den lokala pressen och diverse myndigheter (Porter 1976, 48).

I Vita huset hade presidentens rådgivare gjort klart att Agnews tal bör följas upp med uttryck av stöd från gräsrotsaktivister och -rörelser, sympatiska kolumnister, politiska bundsförvanter och myndigheter (Porter 1976, 244–249). Såväl Dean Burch, ordförande för Federal Communications Commission (FCC), som Herb Klein, presidentens kommunikationsdirektör, gav Agnew sitt stöd i uttalanden som stärkte bilden av att administrationen sökte begränsa tv-nyheternas rättigheter (Schorr 1977, 42–43).

Både de som hyllade Agnew och de som såg ett hot i Des Moines-talet var eniga om att vicepresidenten genom talet slog igenom som en betydande politisk röst (Lucas 1970, 120; Evans & Novak 1972, 318; Schorr 1977, 40; Halberstam 2000, 598). Följande

vecka följde Agnew upp talet med ett ytterligare angrepp på nyhetsmedia i Montgomery, Alabama, där han i första hand riktade in sig på de stora tidningshusen på östkusten: *New York Times* och *Washington Post* (Holden, Messitte & Podair 2019, 113). Med sina argsinta tal blev Agnew ut ur presidentens skugga och etablerade sig som ett politiskt fenomen på nationell nivå. Den politiska identitet som Agnew fann med sina angrepp på media var uttryckligen en polariserande identitet (Holden, Messitte & Podair 2019, 111–114). Genom att kontrastera stödet i brev till tv-nätverken eller Vita huset med uttalanden av tv-direktörer eller journalister har forskare anammat Agnews perspektiv på ett sätt som överdriver polariseringen och avfärdar en komplex debatt som bland annat fördes i kongressen (se till exempel Coffey 2015; Witcover 1972, 314–316; Holden, Messitte & Podair 2019, 111–112; Perlstein 2008, 439). I denna artikel är fokus uttryckligen på dessa försummade debatter.

National news och rasism

”[Agnew] raked up the graves of sectional prejudices,” hävdade Bill Clay (Demokrat-Missouri), den första svarta kongressledamoten från Missouri. Han påpekade att Agnew valde att fokusera på New York och Washington som högborgen för en liberal elit som styrde över tv-nyheterna (Clay 1969, 34 757). Det var inte en slump att vicepresidenten talade om New York och Washington, eller att han var noggrann med att rikta sin kritik uttryckligen mot tv-nätverkens nyheter. Agnew och administrationen insåg vikten av att splittra leden inom tv-branschen och kände till stödet Nixon åtnjöt bland ägarna till tv-stationer runtom landet. Trots att opinionsundersökningar under 1960-talet regelbundet visade att folket respekterade pressen var stödet klart lägre då termen *national news* användes i gallupar (Ladd 2012, 63, Perlstein 2008, 427). Nixon visade prov på sin djupa förståelse för strukturerna bakom tv-nätverken och hoppades kunna pressa dem med hjälp av de affilierade stationerna som utgjorde kärnan i verksamheten (Witcover 1972, 318–319). Likaså visade kommentarerna av administrationens bundsförvanter i kongressen att måltavlan uttryckligen var nationell nyhetsmedia,

vilket i praktiken innebar att New York och Washington frammanades som elfenbenstorn redo att raseras.

”Needless to say, the Vice President was speaking of a small band of network commentators and analysts”, noterade den konservativa republikanen Durward Gorham Hall (R-MO). Han fortsatte med att prisa lokala tv-nyheter: ”not the local television working reporters and editors in stations across the country, whose prime concern is to present a factual and concise report of the days event.” (Hall 1969, 34 334) Denna tematik var återkommande bland de republikaner som lovordade vicepresidenten. Stråvan att inte framstå som kritisk mot den lokala pressen, som i många fall var en avgörande allierad för kongressledamöter, gjorde att vicepresidentens anhängare ofta bifogade tidningsledare eller kolumner till sina kommentarer. Det konventionella narrativet framställer ofta Agnews kritiker som *eliten* medan understödet kom från *folket*, men vicepresidentens anhängare förlitade sig inte på *hoi polloi* utan på etablerade röster inom pressen i sitt fördömande av media. Sålunda kunde politikerna hylla och försvara Agnew medan de framhävde sin respekt för vissa delar av pressen och samtidigt måla upp en kontrast mellan det lokala och det nationella. Senator Paul Fannin (R-AZ) hävdade att vicepresidentens kommentarer välkomnades av de flesta amerikaner och hänvisade till den lokala tidningen *Arizona Republic* för kritiken som påstod att lokala tv-stationer är lysande medan problemen är omfattande bland tv-nätverken (Fannin 1969, 35 835). Likaså prisade Benjamin B. Blackburn (R-GA) de lokala tv-stationerna i Atlanta men påpekade även att han inte har en lika hög uppfattning när det kommer till de nationella tv-nätverken (Blackburn 1969, 35 697).

Tidningsledare och kolumner lyftes fram för att ge stöd åt Agnews angrepp och avfärda oron bland såväl den övriga pressen som medlemmar av kongressen. Samtidigt hyllades skribenterna i ett synbart tecken på hur viktigt stödet från dessa ledarskribenter fortsättningsvis var för politikerna. Thomas Meskill (R-CT) beskrev till exempel en lokal skribent som ”the dean of the press corps at the State Capitol in Hartford” (Meskill 1969, 35 885), medan R. James Harvey (R-MI) kallade en journalist ”one of Michigan’s finest newspapermen – still a working reporter – a man who is a legend in his field in his lifetime” (Harvey 1969, 35 297). Joe

Skubitz (R-KS) hävdade i knutpatriotisk anda att ”in our Fifth Congressional District, we have some of the best editors in the Nation” (Skubitz 1969, 35 635).

Genom att omfamna konservativa kolumner och ledare i lokala tidningar presenterade de som stödde Agnew en konflikt uttryckligen mellan det lokala och det nationella. Denna populistiska framställning beskrev det lokala som representativt för *folket* medan det nationella representerade en *elit* i två städer på östkusten. Agnews tal hade mottagits entusiastiskt av ansvarsfulla representanter för pressen och tusentals bekymrade medborgare, påstod den unga och konservativa Bill Brock (R-TN), trots ”the frenzied reaction of the national networks, and hostile editorials in some Washington papers” (Brock 1969, 35 891).

Försöken att kontrastera en ansvarsfull lokal press mot en korrupt, elitistisk nationell media hade även en mörk underton av rasism som oftast endast antydde men som ibland tog en öppen form. Agnew hade själv spelat på dessa strängar i sitt tal då han jämställde Stokely Carmichael, medborgarrättsaktivisten och tidigare ordförande för Student Nonviolent Coordinating Committee samt hedersminister för Black Panther Party, med George Lincoln Rockwell, nynazisten och grundaren av American Nazi Party. Vicepresidenten hävdade att det var tv-nyheterna som lyfte upp dessa ”from obscurity to national prominence” (Agnew 1969). Bland de som stödde Agnew kom uttryckligen Stokely Carmichael och Black Power-rörelsen att bli ett slags kodord för missnöje med medborgarrättsrörelsen och nyhetsbevakningen av denna. Durward Gorham Hall (R-MO), som röstat mot betydande medborgarrättslagstiftning, frågade med en anklagande ton riktad mot tv-nätverken hur många gånger Stokely Carmichael och liknande representanter upphöjts genom besök på nyhets- och aktualitetsprogram som *Meet the Press*, *The Today Show* och *The Huntley-Brinkley Report* (Hall 1969, 34 334).

Alltsedan tv-nätverken hade nått sydstaterna hade de lokala stationerna kritiserat och ofta vägrat att sända nyheter och dokumentärer som behandlade medborgarrättsrörelsen (Classen 2004). Tv-nätverken avfärdades i södern som ovälkommen propaganda, NBC kallades ”Nigger Broadcasting Company”, medan CBS blev ”Coon Broadcasting System” och ABC benämndes som ”Afro

Broadcasting Company” (Greenberg 2008, 176). Därmed framstod det som tydligt att Agnews angrepp mot tv-nätverken i sydstaterna skulle uppfattas uttryckligen som en del av detta ramverk av kritik.

Genom införstådda signaler, såsom hänvisningar till Stokely Carmichael eller påståenden om att tv-nätverken upphöjde sina egna hjältar och frammanade egna skurkar, kunde de som stödde vicepresidenten undvika att öppet diskutera ras (Rarick 1969a, 34337). Ledande bland sydstatsrösterna som stöttade Agnew var John Rarick (D-LA). Trots att Rarick representerade demokraterna hade han aktivt fört kampanj mot partiets ledare och med sitt öppna stöd för rassegregering och för George Wallaces presidentkampanj 1968 representerade han den mest konservativa falangen inom partiet. Stundvis frångick Rarick – likt övriga anhängare av Agnews utspel – kodspråket och gjorde kopplingen till medborgarrättsrörelsen uppenbar. ”We in the South learned early that events which took place in our communities were totally unrecognizable when we saw them reported on television”, hävdade Rarick i en kommentar som tydligt handlade om just tv-nätverkens bevakning av medborgarrättsrörelsen (Rarick 1969b, 34984). Detta återspeglades även i brev till tv-nätverken som uttryckte sitt stöd för Agnew: enligt en studie gav upp till en femtedel av breven uttryck för en rasistisk eller anti-semitisk agenda. (Spears 1986, 120–121).

Genom att avgränsa sin kritik uttryckligen mot ”national news” visade Nixonadministrationen en djup förståelse av såväl tv-branschen som konflikten mellan lokala och nationella media. Avgörande i denna debatt var frågor om ras, vilket stöder Greenbergs tes om att kritiken kring ”liberal media” har sina rötter i motståndet mot medborgarrättsrörelsen.

Chicago och Vietnam

”The Vice President deserves great credit for being so forthright, and special commendation for being so right”, konstaterade ärkekonservative James B. Utt (R-CA), och fortsatte med att påpeka att ”no one needs to go beyond the reporting of the outside activities at the Democratic National Convention last year in Chicago to realize just how right Mr. Agnew is” (Utt 1969, 35044). Genom

att granska hur politiker mottog Agnews angrepp på tv-nyheter framgår betydelsen av kriget i Vietnam för framväxten av en mediefientlig politik på högern och hur demonstrationerna mot kriget vid demokraternas partidagar i Chicago hösten 1968 användes för att samla detta motstånd bakom Richard Nixon och det republikanska partiet. De facto var det uttryckligen tv-nyhetssändningar och kriget i Vietnam som provocerade Nixon-administrationen att gå till frontalangrepp mot media.

Knappa två veckor före Agnews tal i Des Moines hade presidenten hållit ett televiserat tal till nationen gällande situationen i Vietnam. Trots att Nixon i talet inte kungjorde några egentliga nya riktlinjer gällande kriget förväntade sig administrationen att talet, som bland annat väddade för stöd från "the great silent majority of my fellow Americans", skulle ge vind i presidentens segel (Porter 1976, 44). Talet följdes av journalister och inbjudna gäster, inklusive den demokratiska politikern och framstående diplomaten W. Averell Harriman, som erbjöd sina kommentarer och analys av Nixons framträdande. I Vita huset såg man dessa kommentatorer som fiender. Agnews tal fokuserade i omfattande grad uttryckligen på hur tv-nätverken genom analys och kommentarer kunde manipulera folkets uppfattning av presidentens tal och därmed underminera stödet för såväl kriget som administrationen. "The people of this country have the right to make up their own minds and form their own opinions about a Presidential address", hävdade Agnew, "without having the President's words and thoughts characterized through the prejudices of hostile critics before they can even be digested" (Agnew 1969).

Kriget i Vietnam hade i allra högsta grad bidragit till kritiken gentemot tv-nyheter under hela 1960-talet (Schorr 1977, 36). Uppfattningen om att tv-nyheterna var avgörande för att vända opinionen mot kriget genom att kväll efter kväll förflytta krigets grymheter till vardagsrum runt om landet har länge avfärdats av forskare (Hallin 1986). Även om betydelsen tv-nyheterna hade för allmänhetens uppfattning om kriget ofta överskattas så präglades det politiska etablissemanget trots allt av en övertygelse om att uttryckligen tv-nyheterna var avgörande för framgången i Vietnam (Hallin 1986, 105). Efter den så kallade Têt-offensiven vintern 1968 lär Lyndon Johnson ha kommenterat en dystert nyhetsrapport på

CBS med att han förlorat folkets stöd om han förlorat nyhetsankaret Walter Cronkite (Dalleck 1998, 506). Även Nixon och hans anhängare skuldbelade tv-nätverken för svårigheterna i Vietnam.

”Many of us have long observed the biased reporting which these molders of public opinion and understandings have presented” konstaterade Benjamin Blackburn (R-GA) och fokuserade därefter uttryckligen på hur tv-nätverken rapporterat om kriget i Vietnam (Blackburn 1969, 35 697). Blackburn gick så långt som att antyda att tv-nätverken medvetet strävade efter att vända tittarna mot kriget genom att lyfta fram filmmaterial av grymheter som visats på både NBC och CBS samma kväll som Nixons tal till nationen. En artikel han bifogade till sina kommentarer hävdade att tv-nätverkens rapportering kring kriget i Vietnam närmast liknade en skandal (Blackburn 1969, 35 697). Även i senaten fördes samma anklagelse fram av Edward Gurney (R-FL) som lyfte upp en artikel som beskyllde tv-nätverken för ”the organized effort to torpedo Nixon’s Vietnam speech” (Gurney 1969, 36 006). Längst i dylika anklagelser gick James Utt (R-CA) som genom sin extremism och benägenhet för konspirationsteorier tilldelats smeknamnet ”Utt the Nut” (McGirr 2001, 7). Utt gick hårt åt ”the left-wing networks” i sitt stöd för Agnew och anklagade demokraterna, bland annat den mäktige senatören och kritikern av kriget J. William Fulbright (D-AR), för att vara ”self-appointed official spokesmen [...] for the Hanoi government” (Utt 1969, 35 044).

Kopplingen mellan kriget i Vietnam och Agnews tal var även uppenbar och oroväckande för hans kritiker i kongressen. ”This sort of intemperate verbal assault is unfortunate” konstaterade Stephen M. Young (D-OH) och påpekade hur dylika angrepp ”is apparently aimed to discredit all those who would question or oppose administration policy in Vietnam” (Young 1969, 34 286). Enligt dessa kritiker utgjorde Agnews tal ett hot mot den fria pressen i ett försök att avskräcka tv-nätverken från att ge presidenten mothugg gällande Vietnam (Clay 1969, 34 757). Det mest kraftfulla ställningstagandet mot administrationens strävan att tysta kritik mot kriget i Vietnam kom dock inte från demokrater utan från Agnews republikanska partifränder. ”I don’t think he’s helped the situation very much by trying to lump those who dissent from the Administration’s view on the Vietnam [sic] as somewhat

less patriotic” konstaterade den liberala Jacob Javits (R-NY) i en utskrift från en tv-intervju som han bifogade till Congressional Record (Javits 1969a, 35787). Såväl Javits som Charles Goodell (R-NY) oroade sig för vad de uppfattade som ett försök att ogiltigförklara eller förbjuda kritik gällande kriget. Goodell, en stark röst mot kriget som utnämnts till senatorposten av New Yorks liberala guvernör Nelson Rockefeller, noterade att ”the bitterest attacks in the speech are reserved for those commentators who had the temerity to disagree with portions of the President’s Vietnam speech” (Goodell 1969, 36944). Agnews hårda ton, fokus på Nixons tal om Vietnam och det faktum att vicepresidentens angrepp kom endast dagar efter presidenten hade mött mothugg oroade de två republikanska senatorerna från New York (Javits 1969b, 36946).

Medan Javits och Goodell bröt med en republikansk administration över Agnews angrepp på den fria pressen och uttryckligen lyfte upp kriget i Vietnam fann flera demokrater Agnews argument kring Vietnam och demonstrationerna i Chicago övertygande. ”Many [...] Americans learned this sad truth after the Chicago convention last year”, påstod John Rarick gällande tv-nätverkens partiskhet (Rarick 1969, 34984). Den mest framstående demokraten som tog ställning för Agnew med kritik gentemot tv-nätverkens rapportering från Chicago var den väldigt mäktiga sydstatssenatorn Russell B. Long (D-LA): ”I was there, and I saw it, that was the poorest and most slanted coverage I have ever seen” (Long 1969, 36947). Long fick medhåll från Thomas J. Dodd (D-CT), som något överraskande hyllade Agnew och konstaterade att tv-nätverken återigen får en förtjänt smäll, precis som efter Chicago (Dodd 1969, 34255). Republikanerna såg i debatten kring partimötet i Chicago ett sätt att tilltala demokrater som hyste agg mot tv-nätverken. Flera demokrater, i synnerhet från sydstaterna, var fortfarande bittra och därmed ivriga att ta del i Agnews angrepp.

Polarisering har trätt fram som ”the closest thing to a master narrative for recent American history”, hävdar historikern Thomas Zimmer i en förtjänstfull essä från 2019 (Zimmer 2019, 403). Problemet med polarisering som paradigm, enligt Zimmer, är dels att det antyder att båda sidorna i jämförbar grad rör sig bort från mittfåran, dels att det framhäver narrativ om tudelning och försummar narrativ om konsensus eller samarbete (Zimmer 2019, 405–406). Agnews tal i Des Moines, och hur det mottogs i kongressen, är ett exempel på hur narrativet om polarisering kan hämma snarare än gynna vår förståelse.

”We are both Republicans; hence I think it is not only our privilege but also our duty to speak, as this is a Republican administration and a Republican Vice President”, konstaterade Jacob Javits i sitt motstånd mot Agnews mediefientliga politik (Javits 1969b, 36946). Samtidigt som Javits kände en plikt att ta avstånd från sin partikamrat fann Agnew, som redan konstaterats, stöd bland flertalet demokrater. Att antyda att Javits, eller demokraterna som kritiserade Agnew för den delen, på ett sätt jämförbart med vicepresidenten rörde sig från den politiska huvudströmmen är direkt fel.

Ramverket polarisering likställer inte endast Agnew och hans agerande med dem som oroade sig över följderna för den fria pressen, utan det avfärdar även det inte obetydliga samförstånd som rädde kring Agnews argument. Det var inte endast konservativa sydstatsdemokrater som fann Agnews kritik befogad. ”I think what is sauce for the goose is sauce for the gander”, konstaterade den inflytelserika demokraten Wayne Hays (D-OH) och påpekade samtidigt att Agnew ”is not one of my most favorite people, and I am not one of his greatest admirers” (Hays 1969, 34 619). Trots att just ramverket polarisering stundvis dominerar inom historiografin av modern amerikansk politisk historia har flera historiker även utmanat den binära uppdelningen i röda och blå och i stället betonat samarbete och kontinuitet (Lassiter 2011; Self 2013; Hinton 2017; Cebul, Geismer & Mason 2018). I en färsk historiografisk essä föreslår Bruce Schulman ”neo-consensus” som en avgörande aspekt i modern amerikansk historia och presenterar flera forskningsfält

där kontinuitet och samarbete över partipolitiska eller ideologiska klyftor uttryckligen genomsyrar utvecklingen (Schulman 2019).

Precis som David Greenberg har noterat utgjordes Agnews tal inte endast av konservativa angrepp på pressen. En del av kritiken vicepresidenten framförde påminde i hög grad om den liberala mediekritik som redan länge sökt kraftigare reglering av tv-branschen (Greenberg 2003, 148–149). Även Christopher Cimaglio har påvisat att högerns mediefientliga politik under Nixon-åren uttryckligen använde sig av argument som länge förts fram bland vänstern (Cimaglio 2016). Flera demokrater kritiska till Agnews tal var villiga att medge att den bredare frågan om tv-nätverken och större insikt i deras verksamhet var välkommen. Väl medveten om risken gällande maktpositionen tv-nätverken åtnjöt, konstaterade Charles Vanik (D-OH) att den var att föredra framom regeringens manipulation av den fria pressen (Vanik 1969, 34 712). Såväl liberala Richard Ottinger (D-NY) som mittfärademokraten William Hathaway (D-ME) citerade FCC-kommissionären och den inflytelserika liberala mediekritikern Nicholas Johnson som prisade Agnew för att väcka diskussion kring medieklimatet men beklagade sig över vicepresidentens sätt att angripa tv-nätverken (Ottinger 1969, 35 872; Hathaway 1969, 36 295). Trots att Agnews hårda retorik och öppet partipolitiska agenda var fränstötande gav talet även syre åt mediekritik på vänstern och gödde kritiskt samförstånd gällande tv-nätverkens maktposition i samhället.

Avslutning

De omfattande debatterna i kongressen gällande Agnews angrepp på tv-nätverken i Des Moines påvisar tydligt att två teman dominerade diskussionen: å ena sidan rasfrågan som ofta tog sin form i en populistisk tudelning mellan det lokala och det nationella, å andra sidan kriget i Vietnam och demonstrationerna i Chicago 1968. Fokuset på dessa frågor är föga överraskande – de facto stöder de såväl Greenbergs tes om ursprunget till ”liberal media”-kritiken som Hallins förståelse av media och Vietnamkriget – men samtidigt problematiserar de vår förståelse av Agnews tal. Vidare påvisar debatterna i kongressen tydligt att reaktionerna

på Des Moines-talet varken följer ett narrativ om *folket* mot *eliten* eller narrativet om polarisering. Såväl Agnews kritiker som hans anhängare förlitade sig i första hand på etablerade röster inom pressen för att stärka sin position. Även om en tydlig partipolitisk indelning kan urskiljas i debatterna tog också framstående republikaner avstånd från vicepresidenten medan inflytelserika demokrater gav Agnew sitt stöd.

Under årtiondena efter Agnews fördömande av tv-nyheterna i Des Moines, och Nixon-administrationens omfattande mediefientliga politik, dalade förtroendet för pressen i Förenta staterna. Denna sjunkande trend tog dock huvudsakligen fart efter att Nixon och hans vicepresident lämnat Washington. Dessutom var det en trend som är synlig bland såväl republikanerna som demokraterna (Ladd 2012, 65). Agnews angrepp banade vägen för att göra mediefientlig politik en central del av den republikanska politiken och identiteten, men att måla upp hans tal som en framgångssaga förbiser opinionsundersökningar och debatter i kongressen, och att beskriva Des Moines-talet som polariserande accepterar ett missledande narrativ. Snarast bör vi förstå Agnews angrepp på tv-nyheterna och den fria pressen som en del av radikaliseringen av den amerikanska högern. Denna process har idag tagit en grotesk form i Donald Trumps öppna anammade av retorik som närmast för tankarna till en mörkare era, med gamla slagord som ”lügenpresse” och en ledare som hyllar politiker som misshandlar journalister (Nesbitt 2016; Pilkington 2018).

Källor

- Agnew, Spiro T. (1969): ”Television News Coverage”, Des Moines, Iowa, 13 november. <https://americanrhetoric.com/speeches/spiroagnewtvnewscoverage.html> [hämtat 2.12.2019].
- Blackburn, Benjamin B. (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 35697–35698.
- Brock, William (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 35891–35892.
- Clay, Bill (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 34757.
- Dodd, Thomas J. (1969): *Congressional Record* 115:25, s. 34255.
- Fannin, Paul (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 35835–35837.

- Goodell, Charles (1969): *Congressional Record* 115:27, s. 36943–36946.
- Gurney, Edward (1969): *Congressional Record* 115:27, s. 36605–36606.
- Hall, Durward Gorham (1969): *Congressional Record* 115:25, 34334.
- Harvey, R. James (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 35296–35297.
- Hathaway, William (1969): *Congressional Record* 115:27, s. 36294–36295.
- Hays, Wayne (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 34619.
- Javits, Jacob (1969a): *Congressional Record* 115:26, s. 35787–35788.
- Javits, Jacob (1969b): *Congressional Record* 115:27, s. 36946–36947.
- Long, Russell B. (1969): *Congressional Record* 115:27, s. 36946–36948.
- Meskill, Thomas (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 35885.
- Ottinger, David (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 35872.
- Rarick, John (1969a): *Congressional Record* 115:25, s. 34337.
- Rarick, John (1969b): *Congressional Record* 115:26, s. 34984–34985.
- Skubitz, Joe (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 35635–35636.
- Trump, Donald J. (2019): "There has never been a time...", *Twitter* 29 augusti. <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1166871882764824577> [hämtat 22.2.2020].
- Utt, James B. (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 35044.
- Vanik, Charles (1969): *Congressional Record* 115:26, s. 34711–34712.
- Young, Stephen M. (1969): *Congressional Record* 115:25, s. 34286–34287.

Litteratur

- Brownell, Kathryn Cramer (2014): *Showbiz Politics: Hollywood in American Political Life*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Buzenberg, Susan & Buzenberg, Bill (1999): *Salant, CBS, and the Battle for the Soul of Broadcast Journalism*. Boulder: Westview Press.
- Cebul, Brent, Geismer, Lily & Williams, Mason B. (2018): *Shaped by the State: Toward a New Political History of the Twentieth Century*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cimaglio, Christopher (2016): "A Tiny and Closed Fraternity of Privileged Men": The Nixon-Agnew Antimedia Campaign and

- the Liberal Roots of the U.S. Conservative 'Liberal Media' Critique", *International Journal of Communication* 10, s. 1–19.
- Classen, Steven D. (2004): *Watching Jim Crow: The Struggles over Mississippi TV, 1955–1969*. Durham: Duke University Press.
- Coffey, Justin P. (2015): *Spiro Agnew and the Rise of the Republican Right*. Santa Barbara: Praeger.
- Crouse, Timothy (2003): *The Boys on the Bus*. New York: Random House.
- Dalleck, Robert (1998): *Flawed Giant: Lyndon Johnson and His Times, 1961–1973*. New York: Oxford University Press.
- Delmont, Matthew F. (2016): *Why Busing Failed: Race, Media, and the National Resistance to School Desegregation*. Berkeley: University of California Press.
- Dow, Bonnie J. (2014): *Watching Women's Liberation, 1970: Feminism's Pivotal Year on the Network News*. Champaign: University of Illinois Press.
- Evans, Rowland, Jr. & Novak, Robert D. (1972): *Nixon in the White House: The Frustration of Power*. New York: Vintage Books.
- Farber, David (1988): *Chicago '68*. Chicago: University of Chicago Press.
- Feldstein, Mark (2010): *Poisoning the Press: Richard Nixon, Jack Anderson, and the Rise of Washington's Scandal Culture*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Gitlin, Todd (2003): *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Berkeley: University of California Press.
- Greenberg, David (2003): *Nixon's Shadow: The History of an Image*. New York: W.W. Norton.
- Greenberg, David (2008): "The idea of 'the liberal media' and its roots in the civil rights movement", *The Sixties: A Journal of History, Politics and Culture* 1(2), s. 167–186.
- Grynbaum, Michael M. (2018): "Crowds, Stoked by Trump's Rhetoric, Increase Their Ire Toward the Press", *New York Times* 1 augusti. <https://www.nytimes.com/2018/08/01/business/media/trump-press-jim-acosta.html> [hämtat 2.12.2019].
- Halberstam, David (2000): *The Powers That Be*. Urbana: University of Illinois Press.

- Haldeman, H.R. (1994): *The Haldeman Diaries: Inside the Nixon White House*. New York: G.P. Putnam's Sons.
- Hallin, Daniel C. (1986): *The Uncensored War: The Media and Vietnam*. New York: Oxford University Press.
- Hemmer, Nicole (2016): *Messengers of the Right: Conservative Media and the Transformation of American Politics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hendershot, Heather (2016): *Open to Debate: How William F. Buckley Put Liberal America on the Firing Line*. New York: Broadside Books.
- Hendershot, Heather (2018): "How 'Fake News' Was Born at the 1968 DNC", *Politico Magazine* 2 september. <https://www.politico.com/magazine/story/2018/09/02/how-fake-news-was-born-at-the-1968-dnc-219627> [hämtat 20.12.2019].
- Hinton, Elizabeth (2017): *From the War on Poverty to the War on Crime: The Making of Mass Incarceration in America*. Cambridge: Harvard University Press.
- Holden, Charles J., Messitte, Zach & Podair, Jerald (2019): *Republican Populist: Spiro Agnew and the Origins of Donald Trump's America*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Joseph, Peniel E. (2000): "Waiting *till the* midnight hour: reconceptualizing the heroic period of the civil rights movement 1954–1965", *Souls: A Critical Journal of Black Politics, Culture, and Society* 2(2), s. 6–17.
- Ladd, Jonathan M. (2012): *Why Americans Hate the Media and How It Matters*. Princeton: Princeton University Press.
- Ladd, Jonathan M. & Podkul, Alexander R. (2019): "Distrust of the News Media as a Symptom and a Further Cause of Partisan Polarization", *New Directions in Media and Politics 2nd Edition*, red. Travis N. Ridout. New York: Routledge, s. 54–79.
- Lassiter, Matthew D. (2011): "Political History beyond the Red-Blue Divide", *Journal of American History* 98(3), s. 760–764.
- Levy, Peter B. (2013): "Spiro Agnew, the Forgotten Americans, and the Rise of the New Right", *The Historian* 75(4), s. 707–739.
- Maddow, Rachel & Yarvitz, Michael (2020): *Bag Man: The Wild Crimes, Audacious Cover-Up & Spectacular Downfall of a Brazen Crook in the White House*. New York: Penguin Random House.

- Mason, Robert (2004): *Richard Nixon and the Quest for a New Majority*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- McGirr, Lisa (2001): *Suburban Warriors: The Origins of the New American Right*. Princeton: Princeton University Press.
- Nesbitt, Jeff (2016): "Donald Trump Supporters Are Using a Nazi Word to Attack Journalists", *Time* 25 oktober. <https://time.com/4544562/donald-trump-supporters-lugenpresse/> [hämtat 20.12.2019].
- Perlman, Allison (2016): *Public Interests: Media Advocacy and Struggles over U.S. Television*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Perlstien, Rick (2008): *Nixonland: The Rise of a President and the Fracturing of America*. New York: Scribner.
- Phillips-Fein, Kim (2011): "Conservatism: A State of the Field", *Journal of American History* 98(3), s. 723–743.
- Pilkington, Ed (2018): "'He's My Guy': Donald Trump Praises Gianforte for Assault on Guardian Reporter", *The Guardian* 19 oktober. <https://www.theguardian.com/us-news/2018/oct/18/trump-greg-gianforte-assault-guardian-ben-jacobs> [hämtat 20.12.2019].
- Ponce De Leon, Charles L. (2015): *That's the Way It Is: A History of Television News in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Porter, William E. (1976): *Assault on the Media: The Nixon Years*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Pressman, Matthew (2018): *On Press: The Liberal Values that Shaped the News*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rosenwald, Brian (2019): *Talk Radio's America: How an Industry Took Over a Political Party That Took over the United States*. Cambridge: Harvard University Press.
- Safire, William (1975): *Before the Fall: An Inside View of the Pre-Watergate White House*. New York: Doubleday.
- Schorr, Daniel (1977): *Clearing the Air*. Boston: Houghton Mifflin.
- Schulman, Bruce J. & Zelizer, Julian E. (2017): *Media Nation: The Political History of News in Modern America*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Schulman, Bruce J. (2019): "Post-1968 U.S. History: Neo-Consensus History for the Age of Polarization", *Reviews in American History* 47(3), s. 479–499.
- Self, Robert O. (2013): *All in the Family: The Realignment of American Democracy Since the 1960s*. New York: Hill and Wang.
- Spears, Joseph C. (1986): *Presidents and the Press: The Nixon Legacy*. Cambridge: MIT Press.
- Stanley, Timothy (2012): *The Crusader: The Life and Tumultuous Times of Pat Buchanan*. New York: Thomas Dunne Books.
- Tur, Katy (2017): *Unbelievable: My Front-Row Seat to the Craziest Campaign in American History*. New York: Dey Street.
- Wagner, John (2019): "'Crazed Lunatics': Trump Again Attacks the News Media as 'the Enemy of the People'", *Washington Post* 7 januari. https://www.washingtonpost.com/politics/crazed-lunatics-without-explanation-trump-again-attacks-the-news-media/2019/01/07/290aed10-126d-11e9-b6ad-9cfd-62dbboa8_story.html [hämtat den 20.12.2019].
- Witcover, Jules (1972): *White Knight: The Rise of Spiro Agnew*. New York: Random House.
- Witcover, Jules (2007): *Very Strange Bedfellows: The Short and Unhappy Marriage of Richard Nixon and Spiro Agnew*. New York: Public Affairs.
- Zimmer, Thomas (2019): "Reflections on the Challenges of Writing a (Pre-)History of the 'Polarized' Present", *Modern American History* 2(3), s. 403–408.

Essäer

Postmodernismens många skepnader

Natan Elgabsi

Ett argument mot stereotyper

I sin bok *Är Trump postmodern? En essä om sanning och populism* (2019) analyserar filosofen Nora Hämmäläinen ett numera vanligt argument om att de "postmoderna" tänkarnas intellektuella inflytande står som grund för den kunskaps- och sanningsrelativism som den politiska populismen använder sig av idag. Boken är skriven för en akademiskt intresserad allmänhet och syftar till att luckra upp detta argument, som står att finna främst i en amerikansk och europeisk samhällskontext. Det argument som Hämmäläinen analyserar har enligt henne medfört en stark intellektuell och politisk polarisering mellan å ena sidan de som anser sig försvara "liberala" värden så som förnuft, fakta och sanning, och å andra sidan de som anses vara förespråkare av "populistiska" intressen, såsom alternativa fakta, ideologiskt tyckande och postsanning. Polariseringsen framförs dock främst av de liberala kritiker som har utnämnt sig själva till det västerländska förnuftets försvarare, och visar, enligt Hämmäläinen, att de inte förstår sin

egen förnuftsbaseade tanketradition. Hämläinen formulerar syftet med sin essä på följande sätt:

Mitt mål är att granska den förnyade populära kritiken av det postmoderna genom att visa upp det postmoderna tänkandets kontinuitet i förhållande till den moderna tradition som dessa liberala kritiker anser sig företräda.

(Hämläinen 2019, xvi)

Syftet med Hämläinenens bok är således både filosofiskt och politiskt viktigt eftersom en dylik analys kan ifrågasätta förenklade uppfattningar om den vetenskapliga kunskapens essens och i bästa fall förhindra en intellektuell grund för *politisk polarisering*. I egenskap av förnuftsbasead praktik kunde man säga att filosofin (liksom vetenskapen) per definition inte skall ta politisk ställning, utan utgör en annan sfär i vårt gemensamma liv; en sfär som i bästa fall har kapacitet att belysa aktuella problem. Detta gäller både i de fall där vetenskapliga anspråk får en populistisk ideologiserad tillämpning och i de fall där de blir medel för en liberalpolitisk (eller teknokratisk) kunskapsmoralism som i sig är ideologisk.

De "postmoderna" idéernas vetenskaps sociologiska potential

Författarens första ansats i verket är att visa på att postmodernism som begrepp är diffust, och att begreppet, i motsats till att vara en självidentifikation hos de postmoderna tänkarna i fråga, snarare fungerar som en slasktratt konstruerad av dess kritiker för att polemisera mot vissa tämligen originella idéer man inte riktigt förstår. Jean-Francois Lyotards berömda bok *Det postmoderna tillståndet* (2016), som har blivit paradigmatiske för det som samlas under begreppet postmodernism, är egentligen en reflektion över vårt moderna samhällstillstånd som karaktäriseras av ett ökat kunskapsflöde, en divergerande uppsättning "narrativ kunskap" som tenderar att sammanfalla med olika ideologiska och kommersiella intressen; ett tillstånd där de "de stora berättelserna" fragmenterar, varefter det blir allt viktigare för oss att reflektera över kunskapens produktionsförhållanden för att förstå dess olika

grad av legitimitet, dess olika fästen och värden i våra liv tillsammans (2016, passim). Denna reflexivitet är enligt Hämsäläinen viktig för att förstå vad kunskap och förnuft (eller vetenskap som praktik) överhuvudtaget är, men ses, av de som anser sig tala utifrån förnuftets högberg, som en problematisk kunskaps- och sanningrelativism där "vetenskap blir som vilket tyckande som helst" (2019, 28). Det som enligt Hämsäläinen gör exempelvis Lyotards filosofiska engagemang till en kontinuerlig del av vår förnuftstradition, snarare än en trojansk häst i den, är insikten att det också hör till vår förståelse av vetenskaplig kunskap att undersöka "den vetenskapliga kunskapens plats i livet och samhället" (2019, 29). "Att förstå och handskas med avhängighet, relativitet, kontext, historicitet, hör också till förnuftets domän" (2019, 29).

I detta sammanhang tar Hämsäläinen upp flera bra inomvetenskapliga exempel för att visa att den polarisering som i dagens politiska och kulturella debatt har målats upp mellan förnuftets försvarare kontra populistiska irrationalister inte av nödvändighet är ett derivat av postmoderna intellektuella strömningar. Konflikten som målats upp, bland annat av vissa framstående akademiker, är i sig grundad på en allt för ytlig idé om kunskap, fakta, och förnuft, och löses inte med påståenden liknande, "om vi alla bara trodde på vetenskapen och riktiga fakta så skulle vi slippa förvirring, okunskap, kunskapsföraktande agendor och tolkningsmässiga konflikter" (2019, 33). För Hämsäläinen finns det egentligen ingen stor intellektuell konflikt att lösa mellan förnuftets försvarare och postmodernister; problemet vi befinner oss i när vi tänker i dessa termer handlar snarare om att vi måste få en mera nyanserad förståelse av oss själva som förnuftsvarelser i ett kunskapssamhälle, och på denna punkt är de som kallar sig förnuftets försvarare långt ifrån självreflexiva. Hon hävdar:

Det som oroar mig är en bild där fakta, evidens, objektivitet, neutralitet, utgör grundnivån för analysen. Man går inte bakom den för att se hur den är funtad: vilka är de riktmärken, praktiker, föreställningar som bygger upp vår uppfattning om rationalitet, verklighet och prövd kunskap? Hur har de förändrats och varför? Man antyder att det är farligt eller förvirrat att göra så, för vetenskapen ger oss det vi behöver och korrigerar sina egna misstag. (2019, 33)

Begreppet ”objektivitet” är ett ypperligt exempel på hur en så kallad postmodern förståelse, i detta fall en vetenskapssociologisk sådan, ger oss en djupare inblick i de idéer och värden som lägger grunden för det vi uppfattar som stabilt eller allmängiltigt i ett kunskapsanspråk. Å ena sidan har objektivitet som intellektuell dygd förändrats, å andra sidan ser begreppet olika ut beroende på vilken typ av vetenskap, eller vilken typ av kunskapsanspråk, man har i åtanke. Objektivitet kan bland annat handla om att noggrant efterbilda en extern verklighet, att beskriva ett strukturellt samband, att beskriva ett omdöme som kan delas av flera, att förhålla sig opartiskt till parterna i en konflikt, eller att ta en viss distans både till den/de som är föremål för ens studie och till sina egna fördomar om dem. (2019, 91–97) Immanuel Kants inflytelserika reflektion om det objektivt giltiga som i första hand sammanlänkats med former av sensibilitet, eller *former* för vår erfarenhets möjlighet, det vill säga tid och rum (och följaktligen kausalitet), lägger ett starkt fokus på *förhållandet* mellan å ena sidan subjektet som erfar, och å andra sidan graden av objektiv giltighet i ens apperception. I egenskap av att vara grund för ens erfarenhet kan naturligtvis det objektivt giltiga inte *bestämmas* av subjektet självt, utan det är någonting som ett erfalande subjekt redan måste stå i förhållande till. (Se exempelvis Kant 2004, B139–140) Enligt Hämmäläinen har Kants begrepp om det objektivt giltiga, om än ofta i förenklade eller eklektiska tappningar, i stor utsträckning format vår nuvarande förståelse av objektivitet, och i ljuset av denna insikt har vi också möjlighet att förstå de rämärken inom vilka vi rör oss när vi talar om objektivitet. (Hämmäläinen 2019, 95) Genom att tänka över begreppets olika användningar och innebörder i vår förnuftstradition förstår vi också tydligare att frågan om objektivt och subjektivt förvisso kan beskrivas som en skillnad mellan fakta och åsikt, men att objektivitetens engagemang, det vill säga vad som *är* fakta och åsikt, är filosofiskt mera fruktbar som en fråga om hur olika typer av omdömen fälls och bör förstås i förhållande till de olika livssammanhang dessa omdömen hänförs till:

I vardagslag kräver tanken om objektivitet ingen tung metafysik, det vill säga ingen definitiv idé om hur världen är beskaffad, eftersom bedömningar av vad som är objektivt (eller objektivt nog) görs i förhållande till vilken typ av subjektiva störningsmoment man har skäl

att vänta sig. Subjektivt-objektivt är ett dynamiskt begreppspar som hjälper oss att orientera oss i förhållande till en gemensam verklighet. (2019, 98)

På denna punkt kunde man ge ytterligare ett exempel som bidrar till den begreppsliga uppluckring Hämäläinen ser att postmodernt tänkande kan bidra till. Inom tolkande samhälls- och humanvetenskap i (främst) Max Webers anda innebär ”objektivitet” eller ”neutralitet” i första hand att fälla ett omdöme om en samhällspraktik där forskaren inte värderar meningen med den ifrågavarande samhällspraktiken på ett sätt som går utöver den mening de människor som lever sina liv i förhållande till den själva ser i den. Att förstå någonting på dess egna villkor innebär därför att fälla ett restriktivt omdöme, att i viss mån besinna sig själv för att på ett nyktrare sätt närma sig den eller det som skall förstås. Intressant nog ligger denna syn på objektivitet väldigt nära den ”metodologiska relativism” som Hämäläinen beskriver som en grundansats i exempelvis antropologin, vilket tydligt visar på begreppens inbördes komplexitet:

Eftersom forskarens egna värderingar och uppfattningar lätt blir en typ av störningsmoment i undersökningen av en främmande kultur eller kontext, lägger man dem, i mån av möjlighet, åt sidan. Det här betyder inte att man skulle avstå från sina egna värderingar eller kunskaper eller tänka att alla värdesystem är lika goda, eller att alla tanke-system är lika sanna. Det handlar om att inte låta sina omdömen styra vad man ser eller dominera ens tolkningar. Det handlar om att göra plats för förståelse av de andra: hur de tänker och varför de agerar som de gör. Helt går det förstas inte att skjuta våra förhandsuppfattningar och värderingar åt sidan, för de utgör en del av vårt språk och våra begrepp, och påverkar oundvikligen hur vi uppfattar världen. Men man kan göra det i viss mån. (2019, 141)

I sin analys sammanlänkar Hämäläinen inte humanvetenskaplig objektivitet med denna form av ”metodologisk relativism”. Genom att göra det kan man ännu tydligare synliggöra å ena sidan att frågan om objektivitet som vetenskapligt engagemang i sig är en intellektuell dygd med ett starkt moraliskt värde i humanvetenskaperna; ett visst sätt att se och förhålla sig till föremålen för ens studie, som ständigt påkallar den moraliska frågan vad det betyder att förhålla sig till andra människor och deras livssammanhang som *föremål* för ens studie (Lear 2003, 45–46). Å andra sidan visar

det att vi tenderar att förenkla vår begreppsliga verklighet om vi oproblematiskt ställer objektivitet och relativitet som antitetiska omdömen, och på denna grund drar en kompromisslös skiljelinje mellan de som håller på vetenskapen, eller hur saker och ting "egentligen är", och de som håller på "åsikter". En antropolog som förespråkar "metodologisk relativism" som ansats i sitt arbete, ja till och med i sin förståelse av andra, är inte nödvändigtvis en förnuftsmotståndare, och allra mist en som undflyr objektiva omdömen, evidens eller fakta. I denna bemärkelse har Hämäläinen ett mycket viktigt argument när hon hävdar att det "postmoderna" tänkandet inte är irrationellt utan snarare kan hjälpa oss att på ett mera reflektivt sätt förstå vår begreppsliga verklighet.

Politik, kunskap och moraliskt samliv

Även om Hämäläinen i sin studie på ett insiktsfullt sätt visar att det tänkande som faller under samlingsnamnet postmodernism i vanliga fall varken är verklighetsfrånvänt eller oförnuftigt, och att det i kontrast till det som dess kritiker hävdar egentligen hjälper oss se mera nyanserat på innebörden av vetenskapliga omdömen, redogör hon inte för hur vissa delar av det postmoderna tänkandet kan bli problematiskt. Med andra ord, när kritiker oroar sig för att "vetenskap blir som vilket tyckande som helst" (Hämäläinen 2019, 28, 23) är författaren mera engagerad med att påvisa att det inte är det postmoderna tänkandets fel och ansvar att så är fallet, än att ta itu med problemet att fakta och åsikt alltmer förstås som samma sak och att detta i sin tur inbjuds och legitimeras av vissa sorters idéströmningar.

I en tämligen apologetisk ton hävdar Hämäläinen exempelvis följande:

Foucault påstår inte att den vetenskapliga kunskapen är ett maktinstrument som syftar till att förtrycka de svagare. Att använda Foucault på det sättet är en grov förenkling som ingen som utger sig för att försvara objektiv kunskap och korrekta fakta borde ta till. Ett sådant argument handlar antingen om avsiktlig desinformation eller om okunskap. Angreppet mot "det postmoderna" blir här ett slags frizon där förnuftets försvarare inte behöver vara förnuftiga, pålästa eller lyhörda. (2019, 23–24)

Resonemanget fungerar så länge det enbart är ett svar till ”förnuftets försvarare” som feltolkar Foucaults texter och anklagar honom på felaktiga eller lösa grunder. Om det däremot är en utvärdering av Foucaults tänkande utifrån problemet att kunskap relativiseras i enlighet med ideologiska och politiska intressen, kan vi inte släta över obekväma aspekter i hans intellektuella engagemang med motiveringen att vi bör vara mera holistiska i vår förståelse av dem.

I ljuset av rädslan att förlora vår omdömesförmåga gällande att åtskilja kunskap och åsikter, kunde man därför ställa frågan på vilket sätt exempelvis Foucaults texter, genom den historiserande idévärld han beskriver, sin arkeologiska/genealogiska metod samt sina stundvis svepande och starka hävdanden, medverkar i utformningen av en idé om att fakta av nödvändighet bör förstås mot bakgrund av ett landskap av politiska intressen och åskådningar. En dylik utvärdering behöver inte vara en förenkling av vad Foucault ämnar utforska. Tvärtom synliggörs den filosofiska potential som Foucaults tänkande har genom att ovan nämnda fråga tas på allvar, vilket betyder att vårt omdöme om hans tänkande inte i sig kan komma från redan etablerade ”förnuftiga” och ”postmoderna” röster i debatten, eller från deras respektive apologeter, utan att i så fall ånyo strömlinjeforma eller fördunkla vår omdömesförmåga om hur vi skall förstå Foucaults tänkande.

Hur ställer sig då Foucaults idéer mot att vetenskap blir en fråga om åsikter, och att vi därmed förlorar måttstockarna för vår omdömesförmåga om hur vi bör förstå sanningens begrepp? I en intervju där Foucault diskuterar främst sina verk om galenskapens och sexualitetens historia hävdar han:

Jag är medveten om att jag aldrig har skrivit någonting annat än fiktioner. Jag menar därmed inte att sanning är frånvarande. För mig verkar det som att det finns en möjlighet för fiktion att ha en sanningsfunktion, för en fiktiv diskurs att inbjuda sanningseffekter och se till att sanningsdiskursen [*le discours de vérité*] ger upphov till eller ’skapar’ någonting som ännu inte finns, det vill säga ’föreställer’ [*fictionne*] det. Man ’föreställer’ historia på basis av en politisk verklighet som gör den sann, man ’föreställer’ en politik som inte ännu existerar på basis av en historisk sanning.

(Foucault 1977, 6, min översättning)

Yttrandet är taget ur en text som finns med i den inflytelserika boken *Makt/Kunskap* (1980, 193) och ger en tydlig inblick i hur Foucault tänker om de historiska verk han skriver, och den arkeologiska/genealogiska metod han använder. I detta sammanhang står inte sanningsbegreppet som sådant i fokus, utan snarare tendensen att väva samman kunskap och politisk åskådning som en nödvändig förutsättning för hur sanningsbegreppet ovillkorligen skall förstås. Galenskapens och sexualitetens historia är enligt denna utsaga skrivna utifrån en sociohistorisk politisk verklighet där verken kommer att förstås mot bakgrund av de politiska åskådningar, eller den politiska verklighet, som redan är etablerad. Samtidigt skapas genom dessa verk förutsättningen för en politisk förändring i förhållande till den sociohistoriska och politiska verklighet vi å ena sidan beskriver och å andra sidan befinner oss i. I ljuset av Hämäläinens uppfattning om Foucaults engagemang, kunde man mycket riktigt säga att det för Foucault inte är en personlig åsiktsfråga varken hur vi väljer att föreställa oss det förflutna, eller hur den politiska verkligheten är beskaffad (2019, 53–56). Däremot är det tydligt att frågan om kunskap, det vill säga i detta fall narrativ kunskap så som historia och andra samhällsvetenskapliga berättelser, i Foucaults ögon föreställs och skapas i förhållande till det man ser som politiskt värt att engagera sig i, i syfte att genom sitt vetenskapliga berättande kunna förändra den politiska verklighet vi lever i. Med andra ord står sanning tautologiskt nog redan att finna i hur man föreställer sig en politisk verklighet, vilket leder till den politiska frågan att kunskapsanspråk i allmänhet görs för specifika *intressen*, eventuellt för att bevaka redan etablerade intressen.

I viss mån formar Foucaults tanke det politiserade problem vi befinner oss i. Om politisk åskådning är förutsättningen för hur vi kommer att uppfatta kunskapsanspråk och dess sanningsvärden, har man å ena sidan inte rört sig särdeles långt från den dagspolitiska debatten mellan "populister" och "förnuftets försvarare" som Hämäläinen ingående beskriver. Å andra sidan kunde man också säga att denna polarisering i sig är ett symptom på ett mera ingående problem (jag skulle vilja kalla det ett moraliskt sådant) som utmärks av att vi från bägge poler ställer frågan om politisk åskådning och kunskap i samma rum, vilket onekligen blir en fråga om på vilket sätt olika kunskapsanspråk stöder olika politiska

intressen. Skall vetenskapen ändå vara på någons politiska sida?
Hämäläinen skriver själv:

Den nya offentligheten samverkar med olika typer av maktsträvanden. Kombinationen av nationella populismer, en allt mer gränslös kapitalism och en relativ brist på slagkraftiga etisk-politiska ideal är skadligt för demokratin och dess grundpelare, utbildningen. (2019, 157)

Och fortsätter:

Det vi behöver är i stället mer kunskap, information, samtal och politiska partier som tar människors verkliga praktiska problem på allvar, och hittar gemensamma agendor där man kanske först inte ser dem. (2019, 157)

Det jag ser som ett problem i axelmakten mellan kunskap och politik är å ena sidan svårigheten att frångå tanken om att vetenskapen (och filosofin) kan och skall stöda olika politiska intressen, medan man å andra sidan irriterar sig på att fel folk gör det på fel sätt. I detta intressekrig där vetenskapen ständigt omformas till ett politiskt slagträ är man sedan beredd att säga att de som inte hänvisar till vetenskapen i enlighet med ens egen "agenda" är ens politiska fiender, den andres intressen är inte värda att beakta. Med andra ord, även om en demokratisk hänvisning till mera kunskap och utbildning kan vara ett förnuftigt svar på populism, rör man sig ofrånkomligen i ett politiskt intressekrig, där tanken är att den kunskap som erhålls genom vetenskapen skall bidra till att hitta en gemensam politisk agenda eller rentav stöder en befintlig agenda.

Reaktionerna på denna innerliga politisering kan se olika ut. En vanlig reaktion bland vetenskapsmän är att de frånskriver sig all samhällelig beblandning och flyr in till sitt elfenbenstorn genom att stipulera en kategorisk distinktion mellan (a) vetenskap som sådan och (b) *tillämpning* av vetenskap, med tillägget att en tillämpning (exempelvis en teknisk, samhällelig, kommersiell eller politisk sådan) aldrig helt kan determineras inomvetenskapligt, vilket ånyo förstärker det demokratisk-politiska problem vi ständigt tenderar att röra oss i (Jasanoff 2016). För samtidigt som det i denna rörelse ges utrymme att tillämpa vetenskapliga resultat på olika sätt, håller, som Hämäläinen ovan visar, flera av "förnuftets försvarare" ändå fast vid den teknokratiska tanken om att en

epistemiskt rätt idé om vetenskap och fakta har ett mervärde som bör befrämjas, och bör ha politisk slagkraft. Precis som populism, och andra ideologiserade förståelser av kunskap, är denna teknokratiska moralism i sig en ideologi som enbart är ett symptom på hur vi tänker att förhållandet mellan kunskap och politisk åskådning kompromisslöst måste se ut.

I denna bemärkelse kunde man likväl säga att hela vårt nuvarande sätt att förstå förhållandet mellan kunskap och politik, nämligen ovillkorligen mot bakgrunden av en grundligt politiserad verklighet som åskådas på olika sätt av grupperingar som driver olika intressen och agendor, i sig ligger väldigt nära (till och med stöds av) det Foucault ovan hävdar. Det vore däremot meningslöst att säga att denna politisering är Foucaults fel, eftersom tanken är del av ett större meningssammanhang som idag delas av väldigt många. Det är, kunde man säga, i sig detta innerligt politiserade sätt att förstå förhållandet mellan kunskap och politiska intressen som utmärker vårt "postmoderna tillstånd", vilket vi filosofiskt borde ha förmågan att ifrågasätta. Detta betyder inte att en politiserad verklighetsuppfattning inte kan ge en inblick i de existentiella och moraliska problem vi tillsammans befinner oss i, exempelvis i samhället eller globalt, enbart att filosofin kan fälla också andra än epistemiska och politiska omdömen i förhållande till en mångbottnad (moralisk) samvaro där såväl det kunskapsmässiga som det politiska överhuvudtaget får betydelse.

Denna tendens, man må kalla den vad som helst, behandlar Hämäläinen inte uttömmande i sin bok, eftersom hennes syfte är att ge en mera nyanserad bild av "postmodernt" tänkande. Men själva konstellationen kunskap-politik, som jag i essäns kritiska del har försökt visa, är i sig ett moraliskt problem som vi inte kan se nyanserat på utan att rannsaka våra omdömen, genom att exempelvis fråga oss på vilka olika sätt våra liv är sammanlänkade; hur vi bör förstå faktumet att såväl vetenskap som politik, om än på olika sätt, i grunden reser sig från praktiska problem som utmärker människors samliv. I våra liv tillsammans, som inte nödvändigtvis är sammanvävda politiskt, är vi därför i en annan position att fråga oss vad vetenskapliga argument och politiska intressen betyder för vårt samliv, och hur vi skall förstå dem.

Litteratur

- Foucault, Michel (1977): "Les rapports de pouvoir passent à l'intérieur des corps", *La Quinzaine littéraire* 247, s. 4–6.
- Foucault, Michel (1980): *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, red. C. Gordon. Brighton: The Har-vest Press.
- Hämäläinen, Nora (2019): *Är Trump postmodern? En essä om sanning och populism*. Helsingfors: Förlaget.
- Jasanoff, Sheila (2016): *The Ethics of Invention: Technology and the Human Future*. New York: W.W. Norton and Company.
- Kant, Immanuel (2004 [1787]): *Kritik av det rena förnuftet*. övers. J. Emt. Stockholm: Bokförlaget Thales.
- Lear, Jonathan (2003): *Therapeutic Action: An Earnest Plea for Irony*. New York: Other Press.
- Lyotard, Jean-François (2016 [1979]): *Det postmoderna tillståndet: Rapport om kunskapen*. övers. H. Liljeland och M. Leffler. Göteborg: Arche press/Freudianska föreningen.

Tack till Camilla Kronqvist.

Gustaf Melander – den finska fysikens Snellman

Anders Persson

En ung nation skapas inte bara av folkliga känslor, politiker, kulturarbetare och militärer. Det som 1917 gav Finland stadga och självförtroende var också tillgången på en rad högtstående vetenskapsmän. En av dessa, fysikern och meteorologen Gustaf Melander (1861–1938) har dock haft otur med historieskrivningen och har, på grund av en missförstådd skämtsam kommentar, kommit att behandlas som en ”icke-person”, när han i själva verket borde ses som en av dem som kring förra sekelskiftet bröt marken för den fysikaliska vetenskapen i Finland.

När Finland idag kommer på tals i den meteorologiska världen är det tre omständigheter som sticker ut: att Finland har världens äldsta meteorologiska institut, grundat 1838, att det är ett finländskt företag, Vaisala Oyj, grundat av den finländske meteorologen Vilho Väisälä i slutet av 1930-talet, som förser världen med högteknologiska meteorologiska observations- och mätinstrument samt att nuvarande generalsekreteraren för världsmeteorologiska organisationen WMO är Petteri Taalas, en finländare. Dessa tre omständigheter är inte oberoende och det faktum att Taalas

doktorsavhandling handlade om förhållandena i övre atmosfären faller, som det ska visa sig, väl in i bilden.

Att Finlands Meteorologiska Institut (FMI) sägs ha grundats 1838 förorsakar ofta höjda ögonbryn i meteorologiska kretsar utanför Finland. Meteorologi är en ung vetenskap och meteorologiska institut brukade bildas under andra halvan av 1800-talet, i Storbritannien och Frankrike på 1850-talet, i Norge 1866, Danmark 1872 och Sverige 1873. Deras bildande sammanföll med de första försöken att utväxla väderobservationer mellan länder och att ur dessa försöka göra prognoser ett dygn framåt.

I Finlands fall markerar året 1838 inledningen på systematiska observationer av och organiserad forskning kring norrskenet, vilket då uppfattades som ett meteorologiskt fenomen. Det var först 1881 som det i Finland inleddes meteorologisk verksamhet jämförbar med andra länders. Men studierna av norrskenet och det jordmagnetiska fältet förblir än idag en integrerad del av FMI:s verksamhet.

Om synen på norrsken som ett meteorologiskt fenomen byggde på ett missförstånd, så visade det sig vara ett mycket fruktbart missförstånd. Det hade nämligen den positiva följderna att finländska meteorologer inte bara kom att intressera sig för atmosfäriska fenomen som tilldrar sig nära marken (vårt dagliga väder och klimat) utan också vad som skedde i de högre luftlagren. Detta fick 1908 sitt organisatoriska genombrott när en etablerad fysiker utsågs till ny chef för FMI.

Utforskandet av de högre luftlagren

Dr Gustaf Melander var en erkänd forskare inom den experimentella fysiken med en kompetens mycket nära meteorologin. Hans vetenskapliga arbeten berörde bland annat gasers utvidgning vid lågt tryck, kondensation av vattenånga i luften, uppkomsten av statisk elektricitet, ljusabsorptionen i atmosfären samt olika strålningsfenomen, till exempel från metaller.

Det fanns vid den här tiden ännu ingen formell utbildning för meteorologer i Finland. Melander företog därför på kejsrerliga och privata stipendier talrika utländska forsknings- och studieresor.

Han besökte bland annat Algeriet och Madeira för att forska i vulkanernas inverkan på atmosfärens luftkvalitet, en förvånansvärt modern forskningsinriktning. Med utnämningen av Melander följde inte bara en uppräckning av den stagnation som FMI hamnat i början på 1900-talet utan också introduktionen av en verksamhet som skulle visa sig ha en stor potential: aerologin – utforskandet av de högre luftlagren.

Tack vare sin knytning till Ryssland var den geofysiska vetenskapen tidigt utvecklad i Finland. Vid en stor nordisk naturvetenskaplig konferens i Helsingfors 7–12 juli 1902 hade Michail Rykatjov, chef för det geofysiska observatoriet i Pavlovsk söder om S:t Petersburg, föreläst om användningen av bemannade och obemannade ballonger för att utforska de högre luftlagren. Medan de bemannade kunde nå 4–5 kilometer upp i atmosfären, i undantagsfall 10 kilometer, nådde de senare, utrustade med självregistrerande mätinstrument, i medeltal 14 kilometer upp. Svårigheten var dock att återfinna dem och observationsresultaten när de sjunkit tillbaka till jorden. Rykatjovs kollega Sergej Savinoff berättade om tio års erfarenheter med drakar. De var tekniskt okomplicerade och billiga, men kunde bara nå så högt som deras linor medgav, cirka 3 kilometer.

En följd av konferensen blev ett uttalande från ett finskt-ryskt-svenskt utskott att aerologiska stationer borde upprättas i Norden, speciellt i norra Norge och Finland. Ett franskt-svenskt-danskt konsortium opererade redan en drakstation på Jylland. Under de följande åren gjordes en del experiment i Finland med bland annat inköpta brittiska självregistrerande instrument.

Geofysiskt observatorium i Helsingfors

Efter ett år på sin post tog Melander i februari 1909 upp frågan om att skapa ett geofysiskt observatorium i centrala Helsingfors liknande det i Pavlovsk. I Fredriksberg (nuvarande Böle) lades hösten 1909 stengrunden till ett observatorium. Ett år senare stod byggnaden, kallad "Ilmala", färdig. Den hade två våningar, innehöll rum för all personal, inte bara för att arbeta i utan också för att

bo. I november 1910 inleddes de första reguljära drakmätningarna med luftdrakar av rysk modell (Rossi 1948, 1951).

Men drakar var besvärliga att använda. Deras långa smala stål-linor fastande inte sällan i de elledningar som i takt med Finlands modernisering började dyka upp överallt. Den som så småningom skulle komma att tackla dessa problem var Vilho Väisälä, en 23-årig studerande från Kontiolahti i Norra Karelen, som år 1912 anställdes av Melander på Ilmalaobservatoriet.

Något speciellt intresse för väder hade Vilho inte. När han fyra år tidigare kommit till Kejserliga Alexanders Universitetet i Helsingfors hade han inte klara begrepp om vad han ville bli. Men som flera andra i den åldern som inte har siktet klart utstakat började han läsa matematik, fysik och kemi.

Men han behövde också försörja sig, i synnerhet som han stod i beredskap att gifta sig och bilda familj. Att han sökte arbete på FMI var mera en tillfällighet. En kamrat hade tipsat honom om att den nye chefen, Gustaf Melander, ville rycka upp verksamheten och letade efter kompetenta vetenskapsmän.

I den meteorologiska samfälligheten är det inte ovanligt att många framstående medlemmar har hamnat i yrket av en tillfällighet. Om Vilho Väisälä 1912 övergav en konventionell karriär som matematiker eller fysiker anslöt han sig genom FMI till en ung vetenskap i spännande utveckling. När chefen för observatoriet i Böle förflyttades till en annan position 1916 och Väisälä erbjöds chefskapet accepterade han villigt.

Finländsk högteknologi

”Resten är historia” brukar det heta. Och det är historien om hur Vilho Väisälä under sin tid på FMI kom att bli en företrädare för modern meteorologi i Finland, något som kröntes med skapandet av företaget Vaisala Oyj, som blev världsledande i utvecklandet av avancerade meteorologiska instrument. Denna framgångshistoria finns berättad på finska, engelska, och ibland svenska, i böcker och tidskrifter. Främst bland dessa är nog *Oman tien kulkijat* (2004), Olli Lehtos biografi om Väisälä och två av hans bröder, astronomen Yrjö Väisälä och matematiken Kalle Väisälä. Läsverd är även

Karl-Erik Michelsens engelskspråkiga *Global Innovator – The Story of Vaisala* (2006). Av Lehto finns det också en kortare engelskspråkig biografi, som kan laddas ner från nätet (Lehto 2006; se även Vaisala Oyj 1986, Holopainen och Leskinen 1996 samt Lehto 2005 för kortare biografier).

Eftersom Väisäläs obestridliga plats i historien är som skapare av Finlands första högteknologiska företag, kommer biografierna av naturliga skäl att koncentrera sig på detta och det som i det förflutna ledde fram till denna skapelse. Det gör dock att de bortser från en del av Väisäläs icke-tekniska, rent vetenskapliga insatser inom de geofysiska vetenskaperna. Det var till exempel Väisälä som efter ett besök i Norge 1921 kunde föra hem de nya teorierna om lågtryckssystemens dynamik, och riktlinjer för hur de skulle kartläggas och prognoseras. Det var också Väisälä som 1926 tog initiativet till bildandet av Finlands Geofysiska Sällskap (Kajander 2001; Rossi 1976).

Men vid den här tiden, det sena 1920-talet, hade motsättningar utvecklats mellan den unge Vilho Väisälä och den nästan 30 år äldre Gustaf Melander. Det gällde vad som skulle bli den förres livsverk, utvecklandet av ballongburna atmosfäriska mätinstrument med radiosändare. Här har kanske historieskrivningen varit omotiverat negativ mot Melander.

”Finlands Napoleon”?

I sin biografi om Väisälä ger Olli Lehto på sidan 78 en negativ karakteristik av Melander: ”Melander var en självständig, egensinnig och vid behov hänsynslös man som av sina kollegor från de nordiska länderna kallades ’Finlands Napoleon’” (min översättning). I Karl-Erik Michelsens bok heter det på sidan 19 att ”Gustaf Melander, ’Finlands Napoleon’ som hans skandinaviska kollegor kallade honom, var en despotisk, gammaldags patriark som skaffade sig fler fiender än vänner under sin tid på FMI” och på sidan 22 sägs att denne ”finländske Napoleon hade inget intresse av övre atmosfärens meteorologi och den internationella meteorologiska samfälligheten” (min översättning). I Lehto (2006) nämns Melander inte överhuvudtaget.

Talet om Melander som "Finlands Napoleon" går tillbaka till den historik som år 1988 skrevs inför FMI:s 150 årsjubileum, Ilkka Seppinens *Ilmatieteen Laitos 1838–1988* (Seppinen 1988a). Sommaren 1925 deltog Melander i en finländsk-svensk expedition på Ålands hav på det svenska forskningsfartyget "Falken". Ett foto taget vid detta tillfälle (sidan 103 i Seppinens bok) visar FMI:s vice direktör Jaakko Keränen längst till vänster med Melander i mitten omgiven fyra svenska marinofficerare.

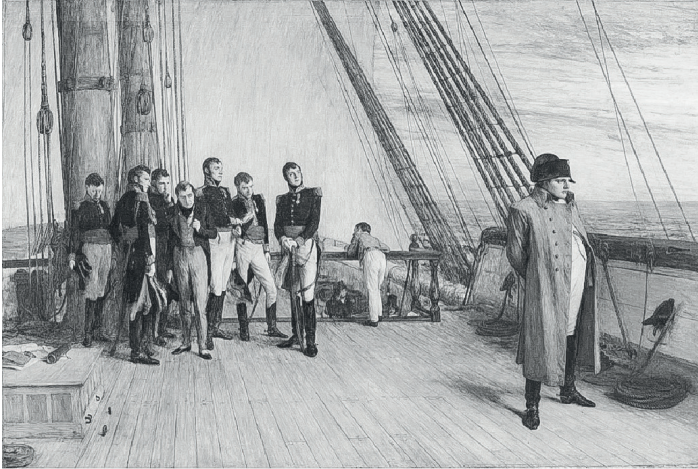

Fotot återgivet i Ilkka Seppinen, *Ilmatieteen Laitos 1838–1988*. Från vänster till höger: Keränen, Bouveng, Reinius, Melander, Odelsjö och Walberg. (FMI:s arkiv)

På baksidan av fotot har någon skrivit på svenska "Finlands Napoleon, noga bevakad". Melander var, som Seppinen skriver, känd fennoman och han verkar därför ha tolkat anteckningen som att Melander givit uttryck för "storfinska" idéer. Vid den tiden handlade dessa inte bara om att införliva Östkarelen utan också norska Finnmarken och svenska Tornedalen. Ålandskrisen låg bara några år bakåt i tiden och de befann ju sig som sagt på Ålands hav. Seppinens tolkning övertogs sedan av andra som skrivit om FMI i allmänhet och om Vilho Väisälä i synnerhet. Ett undantag är Peter Holmbergs bok om fysikens historia i Finland (Holmberg 1992) där Melander får en utförlig och hedrande behandling. Detta kan

kanske ha ett samband med att Seppinens bok inte förekommer i litteraturlistan.

Ty Melanders nordiska kollegor kallade honom aldrig för "Napoleon". De svenska marinofficerarna hade, när de såg det framkallade fotot hemma i Stockholm, skämtsamt associerat till en berömd målning av Napoleon när denne, "noga bevakad", fördes till S:t Helena.

Den brittiske konstnären William Quiller Orchardsons berömda målning *Napoleon on Board the Bellerophon* (1880) på Tategalleriet i London. (Wikimedia Commons)

Så enkelt var det – och därför är det hög tid för en Ehrenretting av en viktig finländsk vetenskapsman och kulturpersonlighet.

Melander och Snellman

Gustaf Melander föddes den 9 januari 1861 i Kuopio. Hans pappa Henrik Leopold Melander var lärare från Helsingfors som år 1843, eller möjligen 1844, flyttade till Kuopio för att tillträda en tjänst vid stadens Högre Elementarläroverk. Att han på detta sätt sökte sig bort från storstaden till landsbygden var kanske för att, som så många andra intellektuella, lära känna det "riktiga" Finland.

Men tidpunkten och destinationen var inte utan intresse och borde få klockor att ringa i historikernas huvuden. Ty vem hade just 1843 tillträtt som rektor vid Kuopios Högre Elementarläroverk, och därmed blivit Henriks överordnad? Ingen mindre än Johan Vilhelm Snellman. Det var här i Kuopio som Snellman gav ut *Saima* innan den stoppades 1847.

Det var alltså här, i "finskhetens vagga", som Gustaf Melanders pappa verkade. Snellman återvände 1849 till Helsingfors men Henrik Melander stannade och avancerade efter några år till rektor. 1864 flyttade familjen tillbaka till Helsingfors där fadern fortsatte som lärare. Gustaf Melander var då tre år. Hur kontakterna mellan familjerna Snellman och Melander utvecklades har inte stått att få reda på, men de måste ha varit intima. Det krävs ingen större fantasi för att inse att Gustaf Melanders finsknationella övertygelse utvecklades efter att som barn bokstavligen ha suttit i den store mannens knä. Senare i livet, 1895, engagerade Gustaf Melander en av Snellmans söner, hovrättsrådet och senatorn Anders Henrik Snellman för gravtalet över en avlidna vän.

Inte bara Gustaf utan också flera andra medlemmar av familjen Melander ådagalade en finsknationell verksamhet i Snellmans anda. Fadern gav 1877 ut en lärobok i Finlands historia, *Oppikirja Suomen historiassa* (Melander 1877), och modern Elise (från Leppävirta) gav 1891 ut en sägensamling *Äidin kertoelmia* (Melander 1891). Brodern Kurt Reinhold blev historiker i professorn och "fennomanen" Johan Richard Danielson-Kalmaris anda och var 1908 med att grunda Suomalainen Tiedekatemia (Finska Vetenskapsakademien) som ett stöd och sammanhållande band mellan finskspråkiga forskare.

År 1879 tog Gustaf Melander, vid 18 års ålder, studenten i det Svenska normallyceet, grundat 1864 av Vilhelm Snellman. Sex år senare tog han kandidatexamen vid universitet och tilldelades sedan filosofie licentiats- och doktorsgrad år 1890. På universitetet hörde han till en växande skara av akademiker som hävdade att finskan skulle ersätta svenskan som det dominerande föreläsningsspråket. Inom de matematisk-naturvetenskapliga facken skulle finskan i vetenskapliga sammanhang inte vara underlägset andra språk; tyska, franska, svenska eller engelska.

Fysikföreningen Vipuset

När Melander 1890 blev docent i fysik vid Helsingfors universitet var han den förste som höll en matematisk-fysikalisk föreläsning på finska. Problemet han ställdes inför var att det finska språket saknade ord för en mängd viktiga fysikaliska begrepp. För att råda bot på detta grundade han 1893 sammanslutningen Vipuset (Toivonen 1920). Namnet togs från Kalevala, närmare bestämt episoden som handlar om hur Väinämöinen efter flykten från Tuonela letar efter en magisk formel för att kunna bygga en båt. Men formeln ligger i jätten Antero Vipunens mage och Väinämöinen måste både kämpa sig in och ut ur magen för att komma över dyrgripen, fullborda sitt båtbygge och ge sig av på friarfärd till Pohjola. På samma sätt skulle finsktalande studenter göra sig beredda att kämpa sig till nödvändiga kunskaper i fysik.

Medlemmarna i Vipuset träffades nästan varje månad och lyssnade på föredrag på finska i fysikaliska ämnen. Föreningen verkar ha fört en ganska otvungen existens tills den 1899 blev officiellt godkänd av myndigheterna som en förening för ”befordran av finska facktermers användande i den finskspråkiga naturvetenskapliga undervisningen”. Samma år gav föreningen ut en fysikalisk ordbok på finska, *Vipusten sanaluettelo Suomen fyysikoille*. Där kunde man till exempel lära sig att ordet för elektrisk spänning på finska borde heta ”vire”.

Föreningen Vipuset växte och hade 1902 cirka femtio medlemmar med Melander som ordförande. 1904 beviljades föreningen 1200 mark av Senaten för att ge ut en ”utökad och förbättrad” upplaga av ordboken i fysik. När den kom ut 1909 hade till exempel ordet för ”spänning” ändrats till ”jännitys” (medan man idag använder ordet ”jännite”).

Pengarna som blev över skulle användas som grundplåt till en ny populärvetenskaplig tidskrift på finska. Idén hade Melander fått 1892–94 som medarbetare i den populärvetenskapliga svenskspråkiga *Naturen – populär tidskrift för naturvetenskap och dess tillämpningar*.

1907 gav en av medlemmarna i Vipuset ut *Säbökokeita* (Lakari 1907). 1909 medverkade Melander i serien *Kansalaisen opintokirja*

(Kansanvalistusseura 1909) med avsnittet om fysik, från 1907 också i bokserien *Oma Maa – Tietokirja Suomen kodeille* (Palmén 1907–1911).

Skrifter om meteorologi

Sedan han blivit chef för FMI visade Melander genom *Vipuset* den meteorologiska vetenskapen stor uppmärksamhet. Bokserien *Luonto tieteen valossa* (Naturen i vetenskapens ljus) utkom 1908–11 och innehöll bland annat en löpande serie i meteorologiska ämnen, ”Piirteitä ilmatieteen alalta” (Melander et al. 1908–1811). I årgången 1908 handlade det om användning av almanackan som väderprognostiker, år 1909 om användningen av radiotelegrafi för väderprognoser, om röd och vit snö samt om glaciärers rörelser. År 1910 skrev Melander om vindens ursprung, dimma, och nya upptäckter gällande Golfströmmen. Slutligen publicerades 1911 en text om moln och molninformationer och en annan om dagg och frost. WSOY skulle 1918 ge ut Gustaf Melanders egen lärobok i modern meteorologi med titeln *Nykyajan sääoppi ja ilmatieteen perusteet* (Melander 1918).

För en utomstående framstår Gustaf Melander och hans likasinnade i *Vipuset* inte som intoleranta fennomaner eller storfinska nationalisterna utan som demokrater som ville stärka sitt lands andliga kraft genom ökad folkbildning över språk- och klassgränserna. Melanders speciella frontavsnitt var fysiken och meteorologin. Med sin ideologiska övertygelse framstår han därför som något av en ”meteorologins Snellman”.

Melander – Vilho Väisäläs mentor

Det är mot denna bakgrund som Melanders rekrytering av Väisälä får stor betydelse, inte minst att han lyckades hålla kvar den i meteorologi ännu inte helt entusiastiske Väisälä. Mellan dem utvecklades till en början en varm och förtrolig relation. För Vilho fyllde kanske Melander rollen som den pappa han mist i sin ungdom. Han skrev hem att ”Ukko Melander” beskyddade honom

som hans egen mamma och att han är föremål för lika mycket omtanke som Melanders egen 8-årige son Ilmari.

Vilho Väisälä var inte bara en duglig medarbetare och framtidsman på Meteorologiska centralanstalten; i Melanders ögon framstod han och hans bröder Yrjö och Kalle som representanter för de unga finnar från de djupa skogarna som han ville hjälpa till ett framgångsrikt liv i nationens tjänst. Vilho och Yrjö blev aktiva medlemmar i Vipuset men skulle aldrig, som Olli Lehto påpekar i sin biografi, gå med i den ”fennomanska” rörelsen. Det gjorde däremot senare den yngsta brodern Kalle, som å andra sidan aldrig var medlem i Vipuset.

När Gustaf Melander firade sitt 60-årsjubileum 1921 blev han föremål för aktningvärda hyllningar. Inte bara representanter för vetenskap och kultur hade mött upp, utan också statsminister Rafael Erich och president Kaarlo Ståhlberg med hustru. Det har inte stått att finna om dessa hade några närmare personliga band till Melander. Däremot vet vi att så var fallet med en gäst, nämligen bankdirektören Juho Paasikivi. Deras vänskap grundades inte bara i den gammelfinska rörelsen, utan också av att Melander i början av året 1918, under inbördeskriget, hade hjälpt att gömma delar av Kansallis-Osake-Pankkis stora tillgångar i en soffa på tjänsterummet på FMI (Seppinen 1988, 254).

Föreningen Vipuset hade sammanställt en hyllningsskrift till Melanders 60-årsdag (Keränen et al. 1920). I en artikel presenterade Vilho Väisälä den aerologiska forskningen i Finland. Första meningen lät som en fanfar, som en programförklaring till hans kommande insatser: ”Man har länge insett hur viktigt studierna av den övre atmosfären är för meteorologin.” Varje land skulle engagera sig i arbetet för att utveckla meteorologin och Väisälä uttryckte sin uppskattning över det arbete Gustaf Melander utfört för att upprätta det aerologiska observatoriet i Böle (Väisälä 1920).

Men snart skulle relationen mellan dem försämrats. Det är det stora dramat i Vilho Väisäläs och Gustaf Melanders relation; hur den förändras, hur lärjungen överträffar mästaren. Från att ha personifierat den unge finnen från de djupa skogarna som rest sig tack vare intelligens och utbildning, hade Vilho mer och mer i den gammelfinske Melanders ögon kommit att personifiera den Nya Tiden med dess annorlunda ambitioner. Melander ansåg att

institutets viktigaste uppgift var att betjäna Finlands lantbruk med väderprognoser och kartläggningar av landets klimat, i synnerhet frostbenägenheten och nederbördsfördelningen. Han var ovillig att stödja Väisäläs aerologiska forskning och tillät honom undervisa på universitetet endast efter arbetstid.

Under 1920-talet bryter fader-son relationen upp; de börjar driva ifrån varandra, efter hand slutar de tala med varandra för att till slut uppenbarligen avsky varandra. Att biografierna senare tagit Väisäläs parti kan synas naturligt, det var ju hans idéer som bar framtidens prägel, men behandlingen av Gustaf Melander verkar både orättvis och lite obegriplig. Ty ingen kan ta ifrån honom äran av att ha lagt den grund som gjorde Finland till ett av föregångs-länderna inom utforskandet av den övre atmosfären.

Litteratur

- Holmberg, Peter (1992): *The History of Physics in Finland 1828–1918*. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten.
- Holopainen, Eero & Leskinen, Matti (1996): *75 Vuotta Meteorologiaa Helsingin Yliopistossa*. Helsingfors: Ilmatieteen laitos, Helsingin Yliopisto.
- Huovila, Seppo (2001): "Meteorology", *Geophysica* 37:1–2, s. 287–308.
- Kajander, Juha (2001): "Geophysical Society of Finland 1926–2001", *Geophysica* 37:1–2, s. 5–31.
- Kansanvalistusseura (1909): *Kansalaisen opintokirja: Neuvoja itseopintoihin. 2, Luonnontieteet y. m.* Helsingfors: Kansanvalistusseura.
- Keränen, Jaakko et al. (1920): *Jublauskaisu Gustaf Melanderin 60-vuotispäiväksi*. Borgå: WSOY.
- Lakari, O.J. (1907): *Sähkökokeita*. Helsingfors: WSOY.
- Lehto, Olli (2004): *Oman tien kulkijat*. Helsingfors: Otava.
- Lehto, Olli (2005): "Vilho Väisälä Ilmatieteen Laitoksella", *Kaisaniemestä Kumpulaan – Tutkimus, havaintoja ja ihmisiä Ilmatieteen laitoksessa*, red. Heikki Nevanlinna. Helsingfors: Ilmatieteen laitos, s. 63–70.

- Lehto, Olli (2006): *Vilho Väisälä 1889–1969, Scientist, inventor and entrepreneur*. Helsingfors: F.G. Lönnberg.
- Melander, Elise (1891): *Äidin kertoelmia*. Helsingfors: Wickström.
- Melander, Gustaf (1918): *Nykyajan sääoppi ja ilmatieteen perusteet*. Helsingfors: WSOY.
- Melander, Gustaf et al. (1908–1911): *Luonto tieteen valossa I–IV*. Helsingfors: WSOY.
- Melander, Henrik (1877): *Oppikirja Suomen historiassa*. Helsingfors: Holm.
- Michelsen, Karl-Erik (2006): *Global Innovator – The Story of Vaisala*. Helsingfors: Lönnberg OY.
- Palmén, E. G. (1907–1911): *Oma maa: Tietokirja Suomen kodeille I–VI*. Helsingfors: WSOY.
- Rossi, Veikko (1948): ”Aerologisen tutkimuksen kehityksestä Suomessa”, *Terra* 1, s. 117–127.
- Rossi, Veikko (1951): ”Ilmalan observatorio 40-vuotias”, *Terra* 63:3, s. 102–110.
- Rossi, Veikko (1976): ”Geophysical Society 1926–1977”, *Geophysica* 14, s. 3–15.
- Seppinen, Ilkka (1988): *Ilmatieteen laitos 1838–1988*. Helsingfors: Ilmatieteen laitos.
- Toivonen, Niilo (1920): ”Vipusten toiminta ja luonnontieteellinen sivistystyö”, *Juhlajulkaisu Gustaf Melanderin 60-vuotispäiväksi*, red. Jaakko Keränen et al. Borgå: WSOY, s. 201–220.
- Vaisala Oyj (1986): *Fifty Years of Environmental Measurement, Vaisala 1936–1986*. Helsingfors: Vaisala.
- Vipusten kirjoja (1899): *Vipusten sanaluettelo Suomen fyysikoille, N:o 2*. Helsingfors: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Väisälä, Vilho (1920): ”Ilmala ja aerologinen tutkimus Suomessa”, *Juhlajulkaisu Gustaf Melanderin 60-vuotispäiväksi*, red. Jaakko Keränen et al. Borgå: WSOY, s.11–19.

Scifibröderna Strugatskij

Panu Petteri Höglund

Science fiction, på ryska *naučnaja fantastika* eller vetenskaplig fantasilitteratur, är en litterär genre som självaste Lenin påstås ha uttryckt sitt gillande för. Hans uppfattning av litteratur och konst i allmänhet var instrumentell: i hans drömsamhälle skulle skönlitteraturen utgöra ett sätt att göra vanliga människor förtrogna med det allsmäktiga Partiets linje och beslut. En gång definierade han kommunismen som sovjetmakten plus elektrifieringen av hela landet; att han såg sin utopi i sådana teknologiska termer bör ha inneburit att han också såg science fiction som en önskvärd litterär genre. Det första sovjetiska kottieriet av scififörfattare, de så kallade seleniterna, återopade precis därför Lenins beskydd, men det är oklart hur entydigt ledaren hade uttryckt sitt stöd för dem.

Den viktigaste tidigsovjetiske scififörfattaren torde ha varit Aleksandr Beljajev, som ofta kallats för en sovjetisk Jules Verne. Sin relativt korta levnad och karriär till trots – han gav ut det mesta under mellankrigsåren och dog i andra världskriget – var han rätt produktiv. I motsats till Verne, vars mest berömda och älskade verk, såsom *Från jorden till månen*, *En världsomsegling under havet*, *Jorden runt på åttio dagar*, *Kapten vid femton år* och *Till jordens medelpunkt*, först och främst är reseäventyr – *voyages*

extraordinaires – där vetenskapen och tekniken snarast tjänar till att möjliggöra resandet, är Beljajev mer intresserad av groteska kroppsmodifikationer och medicinska experiment. I en av hans berättelser återupplivas ett avhugget människohuvud, i en annan omvandlas en människa genom kirurgisk operation till en amfibisk varelse. Man blir snarare påmind om Frankenstein än om Phileas Fogg.

Det var inte ovanligt med mainstreamförfattare i Sovjet som experimenterade med scifiteman: Michail Bulgakovs dråpliga satir *En hunds hjärta* är ett välkänt exempel och inte ens den enda av hans berättelser som kan kallas scifi. Den ”röde greven” Aleksej Tolstojs romaner *Aëlit*a och *Giperboloid inženera Garina* (den senare är mig veterligen inte översatt till svenska i bokform, men filmatiseringen är känd som *Ingenjör Garins dödsstråle*) bör också nämnas. Romanen om Marsprinsessan Aelita framstår som ett alltför uppenbart plagiat på de rent eskapistiska ”planetromanser” som Edgar Rice Burroughs, mest känd för Tarzan, skrev om John Carter, krigsherren på Mars; historien om ingenjör Garins uppfinning är en medryckande rysare, förutsatt att läsaren har överseende med en tjekist i hjälterollen.

Dystopilitteraturen brukar också räknas till science fiction, och det var varken George Orwell eller Aldous Huxley som lade grunden till modern dystopilitteratur – utan Jevgenij Zamjatin, vars roman *Vi* (på ryska *My*) uppenbarligen skymtar bakom 1984. Orwell bekände öppet att Zamjatin inspirerat honom, ty han läste boken i fransk översättning relativt tidigt och skrev en recension som ingår i alla någorlunda anständigt redigerade utgåvor av hans utvalda essäer. Inflytandet från Zamjatins roman kan skönjas till och med i den för sina stjärnkrigsfilmer välkände George Lucas’ förstlingsverk som regissör, dystopin *THX 1138*. Om den unge Lucas var förtrogen med Zamjatins bok tar jag inte ställning till – Zamjatininfluenserna kanske nådde honom indirekt, till exempel just via Orwell.

Under Stalinåren skrevs det på löpande band bedrövlig förströelsescifi om hur sovjetstaten kantänka erövrat månen: dylika historier blev så populära att Chrusjtjovs första Sputnik väckte mindre entusiasm än den borde ha gjort, eftersom en betydande del av den sovjetiska publiken på allvar trodde att redan Stalin

hade byggt sovjetiska militärbaser på månen. Oftast uppfattas Ivan Jefremovs år 1957 utkomna *Tumannost' Andromedy* – på svenska finns det två översättningar, *Andromeda* och *Andromedanebulosan* – som den sovjetiska scifilitteraturens återuppståndelse efter detta förfallstillstånd.

Jefremovs roman känns ur dagens synvinkel på många sätt föråldrad, inte så mycket därför att Andromedagalaxen, vår närmaste granne i den lokala galaxhopen, inte längre kallas för ”nebulosa” av seriösa stjärnvetare, utan främst därför att boken alltså präglas av flämtande hjältedyrkan av precis den sort som man väl snarast förknippar med stalinistisk propaganda. Å andra sidan var romanen på många sätt banbrytande i sovjetisk science fiction, och de idéer den tar upp är inte föråldrade ens i dag: den interplanetariska samarbetsorganisation som Jefremov skildrar liknar till exempel en hel del Ekumenen från Ursula Le Guins svit om de hainiska världarna. Både Le Guins och Jefremovs universella civilisationer begränsas av att fysiken inte tillåter hastigheter större än ljusets, och detta upphöjs även till ett tema – typiska rymdoperor brukar ju helt förbigå detta problem och glatt låta sina hjältar flyga kors och tvärs i galaxen utan att störas av några relativistiska effekter. Jefremovs roman inspirerade många unga sovjetmedborgare att bli vetenskapsmän och forskare, och den lästes också av Arkadij (1925–1991) och Boris (1933–2012) Natanovitj Strugatskij.

Arkadij inkallades under kriget till armén, som märkligt nog utbildade honom till japanolog, och tack vare sina språkkunskaper kunde han senare i livet översätta japansk litteratur till ryska och bidra med japanska eller buddhistiska inslag till atmosfären i brödernas romaner och berättelser; Boris överlevde belägringen av Leningrad och studerade astronomi – en lämplig utbildning för en scififörfattare. Deras far hade under trettioalets förföljelser lyckats gömma sig och undvikit Gulag-arkipelagen – många presumtiva offer för rensningarna var bara lokalt eller regionalt efterlysta, vilket innebar att det kunde löna sig att resa bort när man fick hum om att man stod på arresteringslistan – men kriget överlevde Natan Strugatskij inte. Sålunda snuddade de fasor som under trettio- och fyrtioalet hemsökte sovjetfolket även vid brödernas liv, inte minst därför att fadern var av judisk bakgrund. Det här återspeglar sig ibland även i deras litterära gärning: exempel på

detta är de även till svenska översatta berättelserna *Ett flyktförsök* (*Popytka k begstvu*), där upptäcktsresande från Jordan besöker ett samhälle med totalitära, fascistiska drag, och *Den andra marsianska invasionen* (*Vtoroe našestvie marsian*), där en invasion från yttre rymden, modellerad på den som H.G. Wells på sin tid skildrat i romanen *Världarnas krig* (*The War of the Worlds*), bara når berättarens provinsiella värld på ett indirekt sätt, bland annat när en trupp kollaboratörer – unga manliga jordingar – dyker upp i hans hemstad: likheten med den nazistiska ockupationen av Sovjetunionens västra delar är uppenbar.

Brödernas litterära livsgärning har varit känd på västliga språk sedan årtionden tillbaka: på svenska började deras romaner och berättelser utkomma på sjuttioalet. Andrej Tarkovskijs berömda film *Stalker* bidrog sitt till deras popularitet, eftersom den är löst baserad på brödernas roman *Picknick vid vägkanten* från år 1972. Tarkovskijs film bibehåller bara grundbegreppen i romanen: den mystiska zonen och stalkern, som i det här fallet inte avser en sexuell antastare, utan en person med lokalkännedom som agerar guide åt besökare på zonen. I samspråk med regissören utarbetade bröderna en berättelse som å sin sida utgår från Tarkovskijs filmmanus, och det är den här berättelsen som översatts till svenska under titeln *Stalker* (som vilseledande nog också är titeln på den finska översättningen av romanen *Picknick vid vägkanten*).

I *Picknick vid vägkanten* har den fiktiva, av allt att döma kanadensiska staden Harmont (i den finska översättningen Marmont, eftersom översättaren använt en tidig, av sovjetisk censur vanställd utgåva som förlaga) besökts av utomjordingar som lämnat efter sig allehanda för mänsklig vetenskap oförståeliga apparater: dessa kan visserligen utnyttjas till tekniska ändamål, men i de flesta fall handlar det om "mikroskop som vi använder till att slå in spikar", som en av personerna i romanen konstaterar – en metafor som bröderna inte själva hittade på: den förekommer åtminstone i Aleksej Tolstojs roman om ingenjör Garins dödsstråle. För att komma åt maskinerna måste man företa raider på zonen, som likaså uppstått som en följd av besöket: där finns det oförutsägbara faror, så kallade anomalier (till exempel områden med mycket stor gravitation), lika obegripliga för Jordens fysiker som besökarnas tekniska prylar är. Stalkers är den halvkriminella yrkeskår som

gör grovarbetet och skaffar fram prylarna, om de lyckas överleva de fysikaliska anomalierna.

Stalker är för övrigt inte den enda film *Picknick* har inspirerat: i början av 2010-talet uppstod nämligen i Finland en indieproduktion under titeln *Vyöhyke*, ”Zonen”, regisserad av Esa Luttinen. Filmen lider av brister av den sort som i allmänhet utmärker unga, entusiastiska filmmakares förstlingsverk, men idéerna i romanen, särskilt de fysikaliska anomalierna, har inarbetats på ett trovärdigt och originaltroget sätt samtidigt som zonen förlagts till Finland. Tyvärr är de ”ryska” inslagen i filmen klichéartade och genanta: hade filmmakarna haft tillräckligt med sinnesnärvaro för att anlita en rysktalande konsult eller assistent, så hade de flesta bristerna i filmen säkert kunnat undvikas.

Picknick vid vägkanten påminner en hel del om en brittisk scifi-klassiker, *The Midwich Cuckoos* av John Wyndham, en intellektuell och lågmäld författare vars mest kända romaner *Triffidernas uppror* (*The Day of the Triffids*) och *Vidundret vaknar* (*The Kraken Wakes*) även föreligger på svenska. *The Midwich Cuckoos* har filmatiserats två gånger under titeln *Village of the Damned* (den senare filmen är på svenska känd som *Ondskans barn*), och det finns även en finsk översättning, *Käenpojat*, som utkommit i den astronomiska föreningen Ursas scifiserie. Historien handlar om en grupp gökungar, barn till utomjordingar, som växer upp i den idylliska engelska byn Midwich för att sedan hota människosläktets framtid: de har kollektivt medvetande och är inte intresserade av fredlig samexistens med människorna. Som i *Picknick vid vägkanten* sker kontakten med utomjordingarna på högst lokal nivå, och i båda böckerna finns det flera likadana kontaktzoner på Jorden.

Hos Wyndham är den främmande arten entydigt fientlig, medan bröderna Strugatskij framhäver att de två civilisationerna bara saknar kontaktyta: utomjordingarna har inte hyst någon medveten motvilja mot människor, de har snarare uppfört sig som ett gäng ungdomar på en nöjesutflykt, som lämnat efter sig sopor och matsäcksrester, och människorna är myror som petar i dessa rester. Någoting liknande ser vi i den polske författaren Stanisław Lems *Solaris*, där människorna i flera generationer försökt kommunicera med ett planettäckande intelligent hav, bland annat genom att reta det med röntgenstrålar. Havet besvarar dessa experiment på ett sätt

som möjligtvis är välvilligt menat: sålunda besöks romanhjälten, vetenskapsmannen Kris Kelvin på forskningsstationen av en kopia av sin unga flickvän som tio år tidigare tagit sitt liv. Lems roman hade redan utkommit när bröderna satte igång med att skriva *Picknick*, och att de hade läst *Solaris* och hyste stor uppskattning för sin polska kollega och dennes roman är allmänt känt. Om uppskattningen var ömsesidig, vet jag inte: i alla fall figurerar inte Arkadij och Boris Strugatskij i Lems kritiska kompendium om science fiction, *Fantastyka i futurologia* (boken har översatts åtminstone till tyska som *Phantastik und Futurologie*), utkommet år 1970, då många viktiga texter av bröderna redan förelåg utgivna.

Svårigheten att kommunicera med främmande arter kan komma till uttryck på många olika sätt: sålunda är en av de världar upptäcktsresandena från Jorden besökt uppenbarligen civiliserad och sofistikerad, men dess innevånare är övertygade om att besökarna bara är någonting de själva fantiserat ihop – var det någon som kom att tänka på en episod i *Invasion på Mars* (*The Martian Chronicles*) av den i Sovjetunionen populära och flitigt till ryska översatte Ray Bradbury? En annan gåtfull art utomjordingar är de så kallade *golovanerna*, som i det närmaste är talande hundar med ett stort huvud (därav namnet, för *golova* betyder ”huvud” på ryska) och som också uppträder som lojala kumpaner och resekamrater, men som plötsligt bryter alla diplomatiska förbindelser och drar sig tillbaka till sin hemvärld.

Picknick hör hemma i brödernas mogna skede, men de inledde sin karriär med scifiberättelser som i sin tematik mest påminner om klassisk angloamerikansk scifi av den sort som till exempel Isaac Asimov, Robert A. Heinlein och Arthur C. Clarke blev kända för, och här tänker jag främst på deras noveller, där de skildrar vardagen i rymden. I den här andan skrev de den tidiga, år 1959 tryckta romanen *Strana bagrovych tuč* (”De purpurroda molnens land”), som handlar om en rymdfärd till Venus; samma personer förekommer även i *Put' na Amal'teju* (”Vägen till Amalthea”), som kom ut ett par år senare. Romanen *Stažery* (”Lärlingarna” eller kanske ”Praktikanterna”) från år 1962 kan likaledes läsas som en berättelse för tonåringar, eftersom den skildrar rymdlivet i framtiden så som det upplevs av en ung arbetare, sålunda en person de kan identifiera sig med.

Samma år som *Stażery* kom ut trycktes också *Polden', XXII vek* ("Middag, det tjugoandra århundradet"), en samling sammanhängande noveller som kan, om man så vill, läsas som en roman: novellerna har oftast samma huvudpersoner, Slavin och Kondrat'ev, som påminner något om Powell och Donovan i Isaac Asimovs tidiga robotnoveller och vars äventyr återspeglar många typiska scifiteman: ett exempel är att de efter en lång rymdfärd återfinner sig på Jorden i vad som ur deras perspektiv är en avlägsen framtid och måste återanpassa sig till samhället (ungefär som astronauten i Stanisław Lems roman *Powrót z gwiazd*, "Återkomsten från stjärnorna"). Det var den här boken som definierade miljön för många berättelser i det mogna skedet av brödernas litterära gärning – det så kallade Middagsuniversumet. I detta universum har människosläktet anträtt en ny era, då samhällsproblemen lösts och alla kan föra ett skapande, forskande, lekfullt och intressant liv. Den här utopin framstod givetvis som förverkligad kommunism – något som bröderna i vissa av böckerna också öppet förkunnade, främst dock för att lugna censuren.

I den här serien besöker människorna ofta främmande världar för att där uppträda som "progressorer", en sorts förklädda utvecklingshjälpare eller missionärer. Också det här får läsaren att tänka på "Ekumenen" hos Le Guin: en löst sammanhängande union av bebodda världar, som låter sina agenter besöka en tänkbar ny medlemsplanet för att i all stillhet forska i lokala seder och språk och utbildar en ambassadör, en "första mobil", som sedan ger sig tillkänna och inleder medlemskapsförhandlingar. I motsats till Le Guin låter bröderna Jordens agenter dock medvetet styra en planets historia i "bättre" riktning, som i romanen *Trudno byt' bogom* (sv. *Svårt att vara gud*).

För övrigt blir det klart i Middagsböckerna att även människornas civilisation på ett liknande sätt styrs av "progressorer" från en mer utvecklad civilisation, som bara omtalas som *stranniki*, "vandrare": det ryska ordet kan också avse en vandrande munk som predikar Guds budskap för allmogen. "Vandrarerna" är inte alltid vänliga: i kortromanen *Malys* ("Pojkvaskern") hittar en grupp forskare från Jorden en liten ensam människogosse på en nyupptäckt planet, som en för dem osynlig civilisation tydligt hållit vid liv och även fysiskt anpassat till planetens naturförhållanden, efter

att hans föräldrar med sitt stjärnskepp kraschat på planeten och omkommit. Det förefaller att företrädarna för en lokal civilisation – som forskarna visserligen inte kan se några andra tecken på – uppfostrat pojken till en förmedlare mellan sig själva och jordmänniskorna, men så småningom upptäcker expeditionen att familjens rymdskepp skjutits ned av ”vandrarne”, som inte ville ha några inkräktare på den här planeten. Vem de gåtfulla invånare som aldrig visar sig är, och varför de räddat pojken, är frågor som aldrig besvaras.

Middagsböckerna undviker vanligen öppen kritik av sovjet-samhället eller marxismen, men i *Svårt att vara gud* kan man urskilja ett visst uppror mot den läroboksmarxistiska metod som Jordens agenter av allt att döma förväntas tillämpa på sin stationeringsort, i denna roman en planet där samhällskicket snarast är medeltida och feodalt. Den maktlystne dignitären Reba håller på att förvandla det hittills bara löst sammanhängande konungariket Arkanar till en mera modern och centraliserad stat, något som enligt handboken är framstegsvänligt och önskvärt; men hans metoder är så brutala och totalitära att romanhjälten, en progressor från Jordan med den förfalskade identiteten som feodalherren Rumata, inte bara känner avsky utan oroar sig att viktiga kulturella värden, till exempel det lilla av vetenskapen som redan hunnit uppstå, trampas ned av Reba. Namnet på denna grå eminens kan syfta på Lavrentij Berija, Stalins ökände högste bödel.

En roman som entydigt satiriserar sovjetisk byråkrati är *Ponedel'nik načinaetsja v subbotu* (sv. *Måndag börjar på lördag*). Denna episodiskt uppbyggda bok skildrar ett sovjetiskt institut som ägnar sig åt att forska i övernaturliga fenomen; vad atmosfären gäller är institutet (*Naučno-issledovatel'skij institut čarodejstva i vol'sebstva*, dvs. ”Vetenskapliga forskningsinstitutet för underverk och magi”, vars ryska förkortning, *NIIČaVo*, lyder som *ničego*, ”ingenting”) snarast en sovjetiskt byråkratiserad variant av Harry Potters häxmästarskola Hogwarts. Institutet befolkas av allehanda folklorigestalter och leds av inte mindre monstrosa typer, som den före detta spanske inkvisitorn Cristóbal Josévijtj [!] Junta [!]. Som fortsättning gav bröderna ut en roman med titeln *Skazka o trojke*, ”Sagan om trojkan”. Dessa två romaner – av vilka *Skazka o trojke* kommit ut i två olika versioner i två olika litteraturtidskrifter,

nu tryckta som en enda bok – är snarast fantasy litteratur, men gavs ut som sci-fi i Sovjet, där fantasy inte existerade som genre.

Måndag börjar på lördag, som kom ut 1965, ingår inte i Middagscykeln, och det gör inte heller *Otel' U pogibsego al'pinista*, "Hotellet 'Den omkomne alpinisten'", från år 1970. Handlingen utspelar sig i Alperna på ett avlägset hotell, där alla besökare givetvis är turister med odefinierbart västerländska namn – den oundgängliga skandinav heter till exempel Olaf Andvarafors: efternamnet är som vi ser en blandning av isländska och svenska. Det är klart från början att den här romanen är en parodi på mordgåtor i Agatha Christiestil, men som det så småningom visar sig är mordet inget mord, och gåtan handlar inte om något mord, utan om utomjordingar som tagit sin tillflykt till hotellet.

Det är inte bara obegripliga främmande arter och civilisationer som bröderna skriver om: i romanen *Dalekaja Raduga* ("Regnbågen långt borta") upplever människorna på planeten Raduga, Regnbågen, en återkommande naturföreteelse som de bara kallar för "Vågen": det är en mystisk, destruktiv våg som börjar bre ut sig från Regnbågens syd- och nordpoler, men avklingar innan den når ekvatorn – i romanen ser sig dock kolonisterna på planeten hotade av en ny sorts våg, som inte kommer att dö bort i tid. I den även till svenska översatta romanen *Definitivt kanske* (*Za milliard let do konca sveta*) är det däremot själva världsalldet som hotar astronomen Maljanov och hans kolleger i Moskva: de är på tröskeln till ett vetenskapligt genombrott som är så väldigt att det kanske kommer att leda till världens ände om en miljard år, och för att förebygga katastrofen börjar universumet – i den ryska texten *mirozdanie*, världsbygget – störa och trakassera dessa forskare.

Sålunda drivs Maljanovs granne, Snegovoj, som arbetar åt ett hemligt arméprojekt och innehar överstegraden, till självmord; därefter besöks Maljanov av en skrämmande tjekist (Maljanov kallar denne i sina tankar för *tonton macoute*, alltså en representant för de haitianska dödsskvadroner som han läst om hos Hemingway) som vill ta reda på om han kanske har något att göra med grannens död. Maljanov anser att tjekisten egentligen är utsänd av *mirozdanie*, vilket tyvärr får boken att framstå som en alltför banal allegori om äsiktsföljelserna i Sovjetunionen: vanligen är

kritiken av sovjetsamhället i brödernas berättelser mera förfinad och subtil.

När jag som tonåring stiftade bekantskap med Arkadij och Boris Strugatskij's berättelser, uppfattade jag begreppet "sovjetisk scifi" som någonting mycket exotiskt och främmande, men hur originell deras värld än är, skiljer sig brödernas författarskap inte så grundligt från samtida angloamerikansk scifi som man på den tiden kunde inbilla sig: trots sovjetstatens försök att isolera sig från västliga influenser är det klart att brödernas litterära aktiviteter till stor del handlade om att införa angloamerikanska idéer och litterära grepp i sovjetisk scifi. Den beundrarkultur som i Sovjet uppstod kring deras böcker, särskilt Middagsuniversumet, liknade också en hel del det som i väst heter *sfandom*, och det har också skrivits och tryckts så kallade *fan fiction*-historier som utspelar sig i detta universum.

Primärlitteratur

Strugackij, Arkadij/Strugackij, Boris (1997): *Miry brat'ev Strugackich: Obitaemyj ostrov. Malyš*. Moskva: Izdatel'stvo AST/Sankt-Peterburg: Terra Fantastica.

Strugackij, Arkadij/Strugackij, Boris (2009): *Miry brat'ev Strugackich: Skazka o trojke – 1. Skazka o trojke – 2*. Moskva: Izdatel'stvo AST/Sankt-Peterburg: Terra Fantastica.

Strugackij, Arkadij/Strugackij, Boris (2009): *Miry brat'ev Strugackich: Trudno byt' bogom. Popytka k begstvu. Dalekaja Raduga*. Moskva: Izdatel'stvo AST/Sankt-Peterburg: Terra Fantastica.

Strugackie, Arkadij i Boris (2018): *Otel' "U pogibšego al'pinista"*. Moskva: Izdatel'stvo AST.

Strugackij, Arkadij/Strugackij, Boris (1993): *Piknik na obočine. Paren' iz predispodnej. Za milliard let do konca sveta. Povest' o družbe i nedružbe*. Moskva: Tekst.

Strugackie, Arkadij i Boris (2016): *Polden'. XXII vek*. Moskva: Izdatel'stvo AST.

Strugackie, Arkadij i Boris (1998): *Ponedel'nik načinaetsja v subbotu. Trudno byt' bogom. Vtoroe našestvie marsian*. Moskva: "Tekst".

- Strugackie, Arkadij i Boris (2016): *Put' na Amal'teju. Dalekaja Raduga*. Moskva: Izdatel'stvo AST.
- Strugackie, Arkadij i Boris (2016): *Stažery*. Moskva: Izdatel'stvo AST.
- Strugackie, Arkadij i Boris (2017): *Strana bagrovych tuč*. Moskva: Izdatel'stvo AST.
- Strugackie, Arkadij i Boris (2018): *Volny gasjat veter*. Moskva: Izdatel'stvo AST.
- Strugackie, Arkadij i Boris (2017): *Žuk v muravejnike*. Moskva: Izdatel'stvo AST.

*Sekundärlitteratur, litteratur av andra
sovjetiska scifförfattare, fan-fiction:*

- Beljaev, Aleksandr (2018): *Maloe sobranie sočinenij*. Sankt-Peterburg: Azbuka-Attikus.
- Bondarenko, Svetlana/Kuril'skij, Viktor (red.) (2009): *Neizvestnye Strugackie: Pis'ma. Rabočie dnevniki 1963–1966 gg*. Moskva: Izdatel'stvo AST/Doneck: NKP.
- Efremov, Ivan (2014): *Tumannost' Andromedy*. Moskva: Èksmo.
- Kac, R.S. (2013): *Istorija sovetskoj fantastiki*. Sankt-Peterburg: Gumanitarnaja akademija.
- Lem, Stanisław (1989, första utgåva 1970): *Fantastyka i futurologia I-II*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Minakov, Igor' (red.) (2017): *Mir Strugackich – rassvet i polden'*. Moskva: Izdatel'stvo "È".
- Tolstoj, Aleksej (2014): *Giperboloid inženera Garina. Aèlita*. Sankt-Peterburg: Azbuka-Attikus.
- Volodichin, Dmitrij/Praškevič, Gennadij (2012): *Brat' ja Strugackie. "Žizn' zamečatel'nych ljudej"*. Moskva: Molodaja gvardija.
- Zamjatin, Evgenij (2011): *My. Tekst i materialy k tvorčeskoj istorii romana*. Sankt-Peterburg: Izdatel'skij dom "Mir".

Kampen om kulturen

Sara Cederberg

Min avhandling, vilken har fått titeln *Återförtrollningen: kultursynens förvandlingar i svensk litteratur- och poesidebatt ca 1960–1980*, behandlar litteratur- och poesidebatten i Sverige under 1960- och 1970-talet från ett idéhistoriskt perspektiv, det vill säga genom de idé- och kulturströmningar som dominerade det litterära samtalet. Genom att analysera debatten i de tyngsta litterära tidskrifterna: *Bonniers litterära magasin*, *Ord&Bild* och *Lyriskvannen* har jag kartlagt det intellektuella och estetiska klimatet i Sverige under den här perioden. Vad är syftet med denna forskning? Varför har jag valt att studera litteraturdebatten, varför just dessa årtionden och varför har jag använt idéhistoria som metod?

Litteraturen och litteraturkritiken har historiskt sett haft en särskild status i kulturen, och ansågs ännu i början av 1960-talet som bildningens grundval. Genom att studera litteraturdebatten kan man alltså säga något väsentligt om kultursynens utveckling i allmänhet. När författare och kritiker vid 60-talets mitt börjar tala om att litteraturen och litteraturkritiken befinner sig i kris, och aktivt arbetar för att transformera skönlitteraturen så att den kan fortsätta att vara betydelsefull i vårt moderna samhälle, är det ett tecken på att hela kultursynen har förändrats i grunden.

Att 60- och 70-talet var två viktiga decennier för den västerländska kulturens utveckling på de flesta områden råder inget

tvivel. Perioden är känd som en kulturradikal epok då en rad olika politisk-sociala rörelser uppstod eller fick en nytändning: det handlar framför allt om medborgarrättsrörelsen i USA, den internationella marxismen, feminismen och miljörörelsen. De politiska rörelsernas frammarsch speglade en händelserik tid. Kampen mellan öst och väst, mellan stormakterna USA och Sovjet, genomsyrade den världspolitiska utvecklingen från kalla krigets tekniska kapprustning till Vietnamkriget, Afrikas avkolonisering och frihetsrörelserna i Latinamerika. I Europa hade många länder nu återhämtat sig efter andra världskriget och välståndet nådde nya höjder. Universiteten reformerades i demokratiseringens anda från elitinstitutioner till massuniversitet. Den tekniska utvecklingen var på frammarsch och ledde till att massmedia och populärkultur blev kulturella maktfaktorer.

Det yttre, historiska ramverk som påverkar litteraturdebatten och litteraturen under den här perioden är alltså detta: de skönlitterära författarna och kritikerna i Sverige kämpade med att försöka förstå och förhålla sig moraliskt till det allvarliga världsläget, samtidigt som de försökte konkurrera med massmedia och populärkultur om publiken. Men det är inte de yttre faktorerna som jag har studerat i första hand utan de inre – den existentiella kamp som pågick under ytan – och som jag tror var en viktig anledning till att kulturradikalismen fick ett sådant genomslag.

1960- och 70-talets politiska radikalism beskrivs som kulturradikalism då det framför allt var författare, konstnärer, studenter och intellektuella som var aktiva i de politiska rörelserna. På grund av detta kom tankegods från kulturradikalismen att få betydelse för utvecklingen inom alla kulturområden, inte minst inom humanistisk universitetsutbildning och forskning. I Sverige var kopplingen mellan universiteten och litteraturen under den här perioden stark eftersom författarna, kritikerna och tidskriftsredaktörerna ofta var högt utbildade. Det gäller exempelvis litteraturhistorikerna Göran Palm, Lars Bäckström, Hans Isaksson och Sven-Eric Liedman, liksom filosoferna Elisabet Hermodsson och Lars Gustavsson, teologen Anna Rystedt och läkaren Eva Ström.

Det är en viktig poäng att 60- och 70-talets revolutionärer tillhörde den intellektuella medelklassen och inte arbetarklassen. Dessa revolutionärer var sysselsatta med frågor som intresserar

intellektuella: frågor om konstens och litteraturens mening och syfte. Detta banar väg för frågan: Vad fyllde socialismen egentligen för funktion för intellektuella och författare? Genom min läsning av de svenska litteraturtidskrifterna upptäckte jag att socialismen uppfattades som en världs- och livsåskådning lika mycket som en politisk ideologi och att detta, marxismen som livsåskådning, som humanism, verkade intressera debattörerna mer än ekonomisk-politiska frågor. För svenska intellektuella verkade marxismen inte vara ett svar på en politisk situation så mycket som på en andlig kris. Denna andliga kris kan vi kalla för sekulariseringsprocessen.

Här tolkar jag sekulariseringen i sociologen Max Webers anda, som en historisk process genom vilken den moderna vetenskapen under flera århundraden långsamt har trängt ut och krossat alla andra kulturkrafter: religionen, filosofin och konsten. I avhandlingen visar jag vilka oerhörda problem som detta "förvetenskapligande" av kulturen skapade för svenska författare och kritiker och hur de lyckades ta sig ur denna situation, vitalisera litteraturen och skapa en ny kultursyn genom att trotsa sekulariseringen. Bakom den politiska och estetiska diskussionen pågick alltså en kamp mellan olika världsbilder och det är denna kulturfilosofiska strid som jag har velat gestalta.

Kulturens av- och återförtrollning

Kampen om kulturen i Sverige under dessa årtionden kan beskrivas som en kamp mellan vetenskap och konst, eller om man vill anknyta till ett längre idéhistoriskt perspektiv, mellan upplysning och romantik. På 60-talet dominerades kulturdebatten av en sekulär, rationalistisk grundhållning som närdes av positivism och strukturalism. Positivismen var en gren av den analytiska filosofin som blev särskilt stark i Norden under mellankrigstiden. Utgångspunkten för positivismen var tron att vetenskapen levererade den enda sanningen om verkligheten och att vetenskapliga metoder därför borde appliceras på all form av kunskapssökande. Det här tänkandet blev ett slags samhällsideologi i Sverige. Redan 50-talets tongivande kulturpersonligheter, *Dagens Nyheters* chefredaktör

Herbert Tingesten och filosofen Ingemar Hedenius, ansåg att förnuftet var den moderna demokratis grundval.

På 60-talet sköljde en ny vetenskaplig världsbild in över landet, denna gång från Frankrike. Det handlar om strukturalismen, en filosofisk rörelse som har sina rötter inom språkvetenskapen men som på 60-talet utvecklades till en slags vetenskaplig helhetsvision, som försökte beskriva och inordna hela verkligheten i ett vetenskapligt system. De här idéerna påverkade författarnas syn på skönlitteraturen på så sätt att fiktion började anses suspekt. Fiktion var subjektiv, känslösam, mystifierande och orealistisk och måste därför ersättas av en litteratur som bättre korresponderade med en modern, vetenskaplig syn på människan och samhället. Dokumentärromanen, som hämtade inspiration från undersökande journalistik, växte fram och dominerade prosafältet under andra halvan av 60-talet. Unga poeter revolterade mot modernismen som ansågs världsfrånvärd och estetiserande. Inom den så kallade ”ny-enkla” poesirörelsen laborerade Göran Palm och Lars Bäckström med en vardagsnära, och i vetenskaplig bemärkelse objektiv poesi, men under decenniets gång försvann författarnas intresse för att skriva poesi. Få i längden betydelsefulla poeter debuterade under andra halvan av 60-talet och flera av decenniets poeter fann sin egen form först på sjuttioalet. Genom att studera debatten om litterära genrer, liksom deras utveckling och skiftande status, kan man alltså säga något om det intellektuella klimatet som helhet.

En viktig anledning till att vetenskapen fick en sådan betydelse för litteraturen på 60-talet var andra världskriget. Ointresset för fiktionen speglade inte bara en sorglös fascination för vetenskapen, det fanns också en stark rädsla för de stora berättelserna, framför allt de politiska ideologierna nazism, socialism och fascism, vilka hade ödelagt så mycket av den västerländska civilisationen under första halvan av 1900-talet. Det vetenskapliga tänkandet blev en intellektuell säkerhetsventil, en garanti för att tron på någon kvasireligiös samhällsideologi inte skulle kunna få fäste och kasta oss in i ett nytt barbariskt mörker.

Under andra halvan av 1940-talet börjar svenska författare och intellektuella att använda begreppet ”trolöshet” för att beskriva en livsåskådning som motsätter sig alla helhetslösningar och förklaringar av verkligheten, vare sig de är politiska eller religiösa, och

som enbart erkänner vetenskapen som grund för sanningssökande. Det är dock först i början av 1960-talet som trolösheten verkligen debatteras som en livsåskådning i kulturdebatten och man brukar referera till det tidiga 60-talet som en "ideologilös" period. Vid denna tid fördes också diskussioner om en demokratisk kultursyn byggd på vetenskaplig förutsättningslöshet och företrädarna för den nyenkla poesirörelsen ville medverka till inredningen av ett "andens folkhem" genom att skapa en livsåskådning för ateister och demokrater.

Det blir dock allt svårare för författarna att försöka imitera vetenskapsmannen och skapa litteratur bara genom att konstatera fakta. Omkring 1965 kommer den första vågen av marxism in i litteraturdebatten. Det blir ett slags ny stor berättelse, en historiesyn och en moral som ger mening och sammanhang åt den progressiva, vetenskapsbaserade kultursynen. Vid den här tidpunkten är det främst socialismen som politisk ideologi som intresserar författarna och den driver kulturdebatten längre och längre bort från litteraturen, så till den grad att en del författare faktiskt slutar att skriva då de inte längre känner att det finns något försvar för att syssla med konst.

I början av 1970-talet förändras detta. Nu antror en ny typ av marxism debatten via litteraturvetenskapen, en filosofisk, östeuropeisk marxism som tidigare var relativt okänd i Sverige. Det handlar framför allt om den marxistiske litteraturteoretikern Georg Lukács skrifter, men även litteraturteoretiker som Walter Benjamin och filosoferna Horkeimer och Adorno läses och översätts. Den här filosofiska marxismen var inte progressiv, den var inte ett utflöde av upplysningsidealet, utan tvärtom djupt civilisationskritisk. Dessa tänkare vidarebefordrade mycket av romantikens upplysningskritik, det vill säga kritiken mot vetenskapen som den enda vägen till sanning om verkligheten, och målade fram det moderna samhället som ett själlöst vakuum där jakten på materiellt välstånd har ersatt de verkliga kulturella värdena. Denna modernitetskritiska marxism tilltalade många författare som önskade att litteraturen skulle ha en viktig och meningsfull roll i det moderna samhället.

Den modernitetskritiska marxismen öppnade upp det intellektuella klimatet och kunde samverka med andra anti-materialistiska

och civilisationskritiska idéströmningar. Detta ledde bland annat till att romantiken, modernismen och kristendomen fick en renässans. I slutet av 60-talet hade mer eller mindre all typ av fiktion betraktats som suspekt, men nu ansågs den fantastiska litteraturen, vilken gestaltade den inre, psykologiska och subjektiva verkligheten, som mer realistisk än dokumentären. Under andra halvan av 1970-talet förlorade den politiska marxismen sin dragningskraft hos författarna, dels naturligtvis för att de socialistiska staterna – som skulle visa på den politiska marxismens moraliska överhöghet gentemot västvärlden – höll på att falla samman, men också därför att hela det intellektuella klimatet hade förändrats.

I 60-talets upplysningsorienterade och vetenskapscentrerade kulturklimat stod ekonomisk-politiska frågor i fokus, men i 70-talets civilisationskritiska idédebatt blev andra frågor intressanta. Nu handlade det om att motverka den ytliga konsumtionshysterin och återge den existentiella och andliga dimensionen av människolivet en plats i kulturen, att upplösa motsättningarna mellan intellektet och känslorna, människan och naturen, kroppen och själen, och så vidare.

I takt med att idédebatten förändrades skedde också en förändring inom litteraturen. Redan i början av 70-talet återfår exempelvis poesin sin lyskraft. Nu när fiktion inte längre anses vara tabu, dyker diktarna efter inspiration i litteraturhistoriens rika hav. De plockar fram både svenska och internationella modernister, romantiker och kristna författare som Lars Ahlin, Dostojevskij, Edith Södergran, William Blake, Percy Bysshe Shelley, Friedrich Hölderlin och Reiner Maria Rilke. Genren växer explosionsartat och från mitten av decenniet figurerar fler poeter än prosaförfattare i de litterära tidskrifterna. De intervjuas, skriver debattartiklar om litteraturens mening och organiserar poesiuppläsningar ”för ett öppnare och varmare poesiklimat” i gamla riksdagshuset. 70-talet blir poesins revansch och poeternas revolution mot 60-talets politisk-vetenskapliga världsbild och det snäva dokumentära litteraturidealet.

Jag har valt att beskriva den här transformationen av idédebatten från tidigt 60-tal till sent 70-tal som en återförtrollning av verkligheten. Återförtrollning är ett begrepp som har använts i den humanistiska forskningsdebatten de senaste tio åren och termen

fungerar som ett motbegrepp till Webers ”avförtrollning”. Weber hävdade att vetenskapen har avförtrollat den moderna världen genom att göra verkligheten rationell och mekanisk, vilket har dränerat människolivet på existentiellt innehåll. Återförtrollning innebär att det har skett en revolt mot avförtrollningen, att den sekulära civilisationsprocessen har avbrutits eller åtminstone utmanas av andra filosofiska världsbilder och livsåskådningar. I avhandlingen lyfter jag fram tre idéströmningar som blev viktiga i 1970-talets litteraturdebatt och som fungerade som ammunition i kampen mot avförtrollningen, framför allt mot 60-talets hypervetenskapliga, sekulära kultursyn. Dessa idéströmningar är, som redan nämnts, marxismen, romantiken och kristendomen.

Liksom avförtrollningen betecknar återförtrollningen en intellektuell process, förkastandet av en specifik världsbild, den sekulära och vetenskapliga, och framväxten av en ny holistisk-romantisk dito. Det är som en sådan process, en motrevolution mot sekulariseringen, som religionshistorikern Christopher Partridge beskriver utvecklingen mot en allt starkare andlighet och esoterism i västerländsk populärkultur i boken *The Re-enchantment of the West* (2004). Partridge studerar populärkulturens utveckling sedan 1960- och 70-talet och argumenterar för att dessa decenniers kulturradikalism, med new age-rörelsen i spetsen, har skapat en återförtrollning. Han konstaterar också att 60-talets kulturradikala idéer härrör ur romantiken. Återförtrollningen är således en fortsättning på den kulturkamp som har pågått sedan romantikernas uppror mot den andliga tomheten i upplysningens världsbild.

Återkomsten för marxismen, romantiken och kristendomen i 70-talets svenska litteraturdebatt kan på samma sätt beskrivas som en återförtrollning. När de gällde marxismen var det som sagt frågan om en modernitetskritisk marxism vilken fokuserade på kulturella och andliga värden. De romantiska och modernistiska författare som flera av decenniets framgångsrika poeter nämner som förebilder var också djupt kritiska mot sekulariseringen. Kristendomens renässans bland svenska författare gjorde att religiös poesi blev en helt egen genre i decenniets livliga poesiklimat. 70-talets kristna poesi har tidigare inte betraktats som en del av kulturradikalismen utan snarare som ett slags intressant avart i den samtida svenska litteraturhistorien. Genom att beskriva 70-talets

litteraturdebatt som en återförtrollning och fokusera på sambanden och överlappningarna mellan de olika idéströmningarna, kan man se en gemensam strävan hos författarna som förvandlar 70-talets ganska spretiga litterära flora och litteraturdebatt till en sammanhängande berättelse i tid och rum.

Värdet av ett idéhistoriskt betraktelsesätt

Utgångspunkten för min avhandling har inte varit teknisk förnyelse: jag har inte intresserat mig för att hitta ett nytt sätt, en ny metod eller teoretiskt grepp för att närma mig ämnet för avhandlingen. I stället har jag koncentrat mig på att försöka besvara en fråga som jag tror är viktig, både för humanister och för den västerländska kulturens utveckling i allmänhet, nämligen: På vilket sätt är 60- och 70-talets kulturradikalism fortfarande aktuell och viktig? Finns det någonting i dessa decenniernas litteraturdebatt som kan lära oss någonting, som kan inspirera och utveckla dagens diskussion om vad som är syftet med kultur, konst och humaniora?

60- och 70-talets författare och kritiker ger en vision och en modell för hur en riktig kulturdebatt kan se ut. De diskuterade frågor som är viktiga i ett längre historiskt perspektiv, och som därför är högst aktuella idag. Det handlade exempelvis om vad kritikens roll bör vara och om vilken filosofisk världsbild som bör ligga till grund för kulturen och det litterära skapandet. Man försökte återge konsten dess mening och syfte i ett sekulärt, rationalistiskt samhälle som hotar att frånta all humanistisk verksamhet sin legitimitet. En god litteraturdebatt erbjuder reflektion och kommentar, som på den högsta och mest fruktbara nivån blir filosofi. Med filosofi menar jag nu inte fackfilosofi, utan lärda, seriösa diskussioner om de stora frågorna, om kulturens mening. Det är den här sortens filosofi som 60- och 70-talets litteraturdebatt har att erbjuda oss idag.

Trots att jag inte har haft för avsikt att bedriva en metoddiskussion så har det mesta av den kritik som jag har fått just handlat om den ganska traditionella form av svensk idéhistoria som jag har haft som ideal för mitt projekt, både när det gäller metod och språklig utformning. Att den här kritiken har varit framträdande beror

naturligtvis på att jag under doktorandtiden har verkat i andra discipliner än den som jag har min magisterutbildning i. Jag är tacksam för kritiken. Den har tvingat mig att reflektera över mitt forskningsarbete på ett sätt som jag aldrig hade gjort om mina val hade ansetts självklara. Att avhandlingen bara genom sitt fokus och sin språkdräkt uppfattas som ett ställningstagande i debatten om hur humanistisk forskning bör bedrivas tycker jag dessutom är väldigt spännande.

Jag har hållit fast vid traditionell svensk idéhistoria, trots att det inte följer trenderna i dagens humanistiska forskning, därför att jag tror att den idéhistoriska metoden har något unikt att tillföra. Idéhistoria trotsar det allt starkare kravet på specialisering och avgränsning eftersom man analyserar det intellektuella livet under en viss epok, ett århundrade eller ett decennium, som en helhet. Man analyserar sambanden och utvecklingen inom olika idéströmningar för att kunna ge en sammanhängande tidsskildring. Metoden uppmuntrar forskaren att skapa en berättelse. Kognitionsforskaren Peter Gärdenfors förklarar att det är genom berättelser som vi människor kan ta till oss information och utveckla kunskap. Man kunde säga att berättelsen är den mänskliga kunskapens form. Jag tror att det är humanioras främsta styrka att man kan presentera forskning på ett litterärt och vardagligt sätt, och att det är detta som särskiljer humaniora från andra vetenskaper.

Vidare skiljer sig svensk idé- och lärdomshistoria från andra idéhistoriska skolor eftersom disciplinen härrör ur ämnet litteraturhistoria, och specifikt den historiska skolan inom litteraturvetenskapen som dominerade i början av 1900-talet. Den anglosaxiska motsvarigheten, *History of ideas eller Intellectual History*, saknar den här kopplingen till litteraturen och är i stället knuten till vetenskapshistoria och det politiska tänkandets historia. Jag har tagit intryck av både tysk och anglosaxisk begreppshistoria i mitt forskningsarbete, men grunden är traditionen från den svenska idé- och lärdomshistoriens fader, Johan Nordström. Han ansåg att det är ur den lärda litteraturen som skönlitteraturen hämtar sitt stoff, det vill säga att det är filosofin, idéerna och de vetenskapliga upptäckterna som formar konsten. Jag hävdar inte att detta skulle vara fallet, men det är fallet när man studerar litteraturdebatten i Sverige på 1960-talet, eftersom de flesta författare och

kritiker som deltog i debatten var akademiker. Men även när det gäller sjuttioalet, vilket är känt som ett antiintellektuellt litterärt decennium, erbjuder den idéhistoriska metoden nya perspektiv.

I tidigare forskning om decenniets poesi konstaterar litteraturhistorikern Nina Burton att 70-talet helt saknar de traditionella förutsättningar som gäller för att definiera ett litterärt decennium: det finns ingen dominerande unglitterär tidskrift, inga skolor eller författargrupperingar, ingen dominerande estetik. Om man vill försöka definiera sjuttioalet som litterär epok, framför allt när det gäller poesin, får man leta efter andra samband. Idédebatten erbjuder här nya samband. När man läser sjuttiotalsdiktarnas diskussioner om syftet med deras litteratur blir det tydligt att det finns ett antal idéer som går igen hos snart sagt alla som uttalar sig. Det handlar om ett starkt intresse för mänskliga relationer, för känslor och sinnlighet, för psykologi och existentiella frågor, för språkets möjligheter att förmedla allmänmänskliga upplevelser genom exempelvis myter och sagor, genrer som också blir estetiska förebilder. Sammankopplat med detta uppsving för den skönlitterära berättelsen var det nyfunna intresset för mystiken och de stora religiösa berättelserna.

Det finns tecken i tiden som skvallrar om en återförtrollning av den västerländska kulturen, inte bara inom filosofin, konsten och populärkulturen men även i världspolitiken. Det märks exempelvis genom att den andliga läraren och författaren Marianne Williamson, som har starka rötter i 60- och 70-talets new age-rörelse, tills nyligen fanns med bland demokraternas presidentkandidater till det amerikanska valet 2020.

Kampen mellan tro och vetande har existerat i otaliga konstellationer från Platons krig mot sofisterna till romantikernas revolt mot upplysningens mekaniska världsbild. Kanske är den här idéstriden ett slags historisk konstant som under ständig växelverkan driver den mänskliga kulturen att växa och utvecklas. Hur det tjugoförsta århundradets kultursyn kommer att utvecklas får framtiden utvisa. Det finns tecken i tiden.

Essän utgår från Sara Cederbergs *lectio praecursoria* som hölls vid Helsingfors universitet 17.1.2020. Avhandlingens titel är *Återförtrollningen: Kultursynens förvandlingar i svensk litteratur- och poesidebatt ca 1960–1980*.

■ Demokratins utmaningar

Pär Stenbäck: *Demokrati under hot?*
Magma, Helsingfors 2018.

Den västerländska demokratin står inför ett antal utmaningar. Trots sin seger i det kalla kriget har den liberala demokratin, kanske något överraskande, stött på nya problem under de senaste decennierna. Ytterst är det fråga om huruvida den västerländska demokratin på sikt kommer att gå under som styrelseform och ersättas av mer eller mindre auktoritära styrelseformer.

Det är mot denna bakgrund som Pär Stenbäck skrivit sin bok *Demokrati under hot?* Författaren hänvisar till att populistiska och auktoritära partier får allt starkare fotfäste i Europa, till brexit i all dess komplexitet samt till stormaktsledarnas, icke minst USA:s, minskade respekt för fakta i politiken. För Finlands del noterar författaren att krismedvetenheten är låg och att reformbehoven är påtagliga. Han frågar sig om politikerna har det mod och de visioner som en vitalisering av det politiska systemet förutsätter.

Boken har fem huvudkapitel. Något förvånande saknar dessa kapitel rubrik, vilket gör det svårare att skapa sig en helhetsbild av bokens innehåll. De underkapitel som varje huvudkapitel inrymmer kännetecknas av en viss tematisk brokighet. Allt detta gör att hela boken färgas av en tematisk spretighet. Boken kunde till exempel ha strukturerats utgående från en mera sammanhållen beskrivning av nuläget, orsakerna till nuläget samt förslag till

reformer. Ett annat strukturellt alternativ hade varit att i skilda huvudkapitel behandla justnämnda faktorer dels globalt, dels i Europa och slutligen i Finland.

Författaren diskuterar insiktsfullt de utmaningar som dagens demokratiska system står inför. Den politiska utvecklingen under de senaste decennierna, både i Finland och i Europa, kännetecknas generellt bland annat av att antalet partimedlemmar minskar radikalt, valdeltagandet sjunker, väljarrörligheten ökar och det faktum att det är svårare att bilda majoritetsregeringar. Följaktligen bör det politiska systemet vitaliseras och reformeras på olika sätt.

För Finlands del diskuterar författaren ett antal intressanta frågor, problem och reformförslag. Gällande valdeltagandet föreslår författaren att 16- och 17-åringar skulle ges rösträtt. Det skulle dock inte vara fråga om en allmän sänkning av rösträttsåldern. Endast de 16- och 17-åringar som deltagit i en fördjupad kurs i samhällslära och avlagt en examen (i stil med till exempel förarexamen) skulle tilldelas rösträtt. Förslaget är intressant, men det är sannolikt att endast en mycket liten andel av dessa ungdomar skulle anse det mödan värt med dylika ansträngningar för att kunna rösta. En dylik reform skulle därmed ha en marginell effekt på valdeltagandet.

En annan fråga gäller presidentmakten i Finland. Den grundlag som trädde i kraft år 2000 minskade som bekant radikalt presidentens maktbefogenheter. En hel del befogenheter överfördes från presidenten till riksdag och regering. Det oaktat besitter presidenten fortfarande politisk makt framför allt inom utrikespolitiken. Författaren förefaller att vara relativt nöjd med presidentens nuvarande ställning enligt grundlagen. Han frågar sig ändå om de ökade spänningarna i den internationella politiken motiverar att igen stärka presidentens maktbefogenheter. Författaren verkar något tveksam på denna punkt, men han konstaterar ändå att sådana reformer knappast är önskvärda. Däremot verkar skribenten anse att reformer som ytterligare skulle minska presidentens makt är mer eller mindre uteslutna.

En fullskalig parlamentarisering av Finlands politiska system kräver uttryckligen att presidents maktbefogenheter ytterligare begränsas. Man kan fråga sig varför Finland som enda nordiska

land behöver ett statsöverhuvud med reell politisk makt – en oberäknelig östlig granne till trots.

Däremot är det lätt att instämma i författarens påpekande att oberoende av vilken maktställning presidenten har i författningen, tror en betydande del av folket att presidenten har en stark ställning. Dessutom uppfattas presidenten ofta som opolitisk och det råder en uppfattning om att dennes uppgift är att sätta politikerna på plats. Okunskapen om presidentens ställning, och om vårt politiska system generellt, är tyvärr utbredd bland folkets breda lager.

Författaren anser att medborgarinitiativet är en bra kanal för att främja deltagandet i den demokratiska beslutsprocessen. Han föreslår ändå vissa ändringar i syfte att ytterligare bredda deltagandet. I stället för dagens 50 000 underskrifter föreslår skribenten att 100 000 underskrifter skulle krävas för att initiativet kan överlämnas till riksdagen. Dessutom föreslår han att de som undertecknar initiativet förbinder sig att delta i en veckolång överläggning med 499 andra medborgare, valda genom lottning bland initiativtagarna. Under veckan skulle deltagarna diskutera sinsemellan, höra experter och debattera med det utskott i riksdagen som skulle behandla det aktuella medborgarinitiativet.

Reformförslagen gällande medborgarinitiativet är intressanta och vore värda att prövas. Författaren räknar med att de veckolånga överläggningarna skulle följas av medierna. Därigenom skulle en bredare allmänhet få information om och insyn i det aktuella medborgarinitiativet.

Angående internet och digitalisering frågar sig författaren om dessa skall vara herre eller dräng. Han konstaterar helt riktigt att för trettio år sedan trodde alla att internet skulle vara bra för demokratin. Allt skulle bli mera transparent och politikerna skulle bättre kunna kontrolleras. Folk skulle bli bättre informerade och kunnigare om bland annat samhällliga frågor. Idag vet vi att utvecklingen de facto gick i motsatt riktning. Internet, och i synnerhet sociala medier, har visat sig utgöra en utmärkt kanal för spridning av desinformation, halvlögner och lögner. Gränsdragningen mellan fakta och åsikter har grumlats och polariseringen i samhället har ökat avsevärt.

Digitala system kan brukas och missbrukas på många sätt, både i demokratier och i auktoritära stater, konstaterar författaren.

Han ställer sig skeptisk till att demokratin inom överskådlig framtid kan förnyas med hjälp av internet. Enligt honom kan politiken endast ”förnyas av politikerna själva och genom en förnuftig användning av sociala medier” (s. 84). Om de politiska beslutsfattarna inte i tid lyckas tämja de odemokratiska krafterna, kan resultatet bli ett Orwell-samhälle.

Är demokratin under hot? Frågan bör besvaras jakande. En omfattande revidering och vitalisering av hela det politiska fältet och den demokratiska beslutsprocessen är nödvändiga för att möta hotet. Utmaningarna är många och komplicerade. Författaren citerar en EVA-tidskrift i vilken konstateras: ”Att reformera ett parti kan förliknas vid att flytta på en begravningsplats – man kan inte räkna med hjälp från insidan.” (s.19)

Guy-Erik Isaksson

■ Tammerfors historia i en global kontext

Pertti Haapala & Jarmo Peltola: *Gloaali Tampere. Kaupungin taloushistoria 1700-luvulta 2000-luvulle*.
Vapriikki Tampereen museot, Tammerfors 2019.

Finlands Manchester, Tammerfors, som grundades 1779 under Gustav III:s regeringstid, skulle under de följande århundradena utvecklas till en dynamisk nordeuropeisk industristad. Stadens betydelse i Finlands historia, sett utifrån en nationell kontext, är som verkets författarduo, de välrenommerade tammerforsiska socialhistorikerna professor Pertti Haapala och docent Jarmo Peltola, nämner välkänd och många verk har redan skrivits om stadens

historia, inte minst av Haapala och Peltola själva. Boken som de nu skrivit är ett mycket välskrivet populariserat verk som skapar en syntes över Tammerfors stads historia utifrån ett globalt perspektiv och är tänkt för en bredare läsekrets utöver den fackhistoriska. Den ekonomisk-historiska förklaringen ligger till grund för att binda stadens utveckling till en global kontext: de förändringar och förskjutningar som ägt rum i världsekonomin under de senaste århundradena står i direkt förbindelse med utvecklingen på lokal nivå. Med ett vad som kan kallas för globalhistoriskt perspektiv – hur det globala tog sig i uttryck i det lokala – lyckas författarduon mycket väl i uppgiften med att beskriva och förklara en process av historisk förändring som utgår från ett tammerforsiskt perspektiv på de senaste drygt 250 åren av global kapitalism.

Bokens perspektiv kan på sätt och vis ses som ett bidrag till den rådande debatten om globaliseringens effekt på det lokala, men också till den senare tidvis upphettade diskussionen om finländsk historiesyn i förhållande till historiebok. Liksom tidigare har den till synes nationella historiedebatten varit en del av den globala strömfåran: också i Finland diskuteras alltså den finländska och finska nationen i förhållande till dagens historiekulturellt sett heta ämnen som slavhandel och kolonialism. Författarna slår redan i inledningen fast att Finland aldrig varit en exploaterad koloni utan, under dess olika historiska skeden, en del av olika statliga gemenskaper och ekonomiska regioner, och framför allt en del av en globaliserad värld. Boken bidrar således till debatten genom att punktera nationalistiskt anstrukna mytbildningar om Finlands historia som uppstått i ett vakuum och visar i stället hur det lokala rummet konstruerats av de världsomspännande socioekonomiska utvecklingskedjor som det lokala ingått i. Tammerfors historia blir särskilt utmärkande för globalhistoria på lokal nivå.

Textilindustrin har alltsedan slutet av 1700-talet varit sinnebild av den globala industrikapitalismen. Textilindustrin skapade den första "riktiga" industristaden och "Englands Tammerfors", Manchester, som snabbt blev en förebild för industristäder globalt. Ändå framställs Tammerfors inte alltid som den grottekvarn, den metafor som använts för att beskriva hur den diaboliska industrin malde levande människor för att producera vinster åt sina ägare, utan som en "ljus" och "modern" industristad som hämtat välbefinnande

till dess invånare. Den här bilden av industrialiseringen får naturligtvis betydelse för hur man idag föreställer sig det förflutna i Tammerfors, en historisk industristad vars lokala identitet och sociala struktur varit förankrad i den globala industriella världsekonomin. Som det framgår i boken, liksom i flera tidigare historiska verk om Tammerfors som författarduon varit med om att skriva, har industrisamhällets moderna tänkande kring framsteg och evig tillväxt på sätt och vis haft en lika stor betydelse som de globala ekonomiska strukturerna i att påverka historiens gång: förmågan att skapa nya förväntningshorisonter utifrån translokala erfarenhetsrum. I dagens Tammerfors tycks inte de-industrialiseringen ha slagit in lika hårt som exempelvis i Philadelphia, också en stad som Tammerfors tidigare jämförts med; enligt författarna har tammerforsarna även under de senaste årtiondenas globala förändringar lyckats anpassa sig rätt väl för att generera fortsatt välbefinnande för stadsinvånarna.

Genom att visa på aktörernas betydelse och deras motiv lyckas Haapala och Peltola väl med att beskriva globaliseringen som en historisk process som inte bara händer. Händelser som varit betydelsefulla för Tammerfors lokalhistoria, exempelvis enskilda industriers grundande och stadens utvidgning, och för nationell historia, inte minst inbördeskriget 1918, beskrivs som lokala händelser som skedde i en global kontext. Även under tidsperioder då nationsgränserna skärptes och då man aktivt strävade att tygla globaliseringen, skulle världsomfattande händelser direkt påverka livet i staden och forma stadens socioekonomiska utveckling.

Boken är mästerverk i sin pedagogiska framtoning, att framlägga ett perspektiv på historien om hur det lokala är anknutet till det globala, samtidigt som författarna avsiktligt verkar vilja framföra ett budskap till dagens globaliseringsdebatt: människorna kan själva forma sin historia. Den lärdom som framträder från Tammerfors historia är att "good guys have good luck" – framtidsoptimism och förmåga att reagera på omvärldens förändring har varit Tammerfors framgångshistoria i en global kontext. Slutligen ska beröm ges för bokens estetiska framtoning och dess många välvalda och kvalitativa illustrationer som gör verket till en fin läsupplevelse.

Matias Kaihovirta

■ Finlands sak var svår

Jared Diamond: *Upheaval. Turning Points for Nations in Crisis*. Little, Brown and Company, New York, Boston & London 2019.

Jared Diamond är en forskare beundrad av många. Han gjorde mycket för att sprida folklig kunskap om historia med sin *Guns, Germs and Steel* (finns på svenska som *Vete, vapen och virus: en kort sammanfattning av mänsklighetens historia under de senaste 13 000 åren*). Den undertiteln antyder en man som tar för sig uppgifter som för andra skulle framstå som näst intill ogenomförbara.

Men boken blev en succé världen över. Och när han 2019 kom ut med den stora historiska volymen *Upheaval: Turning Points for Nations in Crisis* – som bygger på idén att individers och nationers kriser kan analyseras på samma sätt – då spetsade forskarvärlden naturligtvis örönen. Kan man verkligen jämföra individers kriser med nationers; de senare är ju stora komplexa system, som inte känner samma begränsningar som en enskild individ?

Hans bok utgår från tolv idéer, alla tagna från psykoterapi om hur man kan hjälpa individer att övervinna personliga kriser. De första fem punkterna anger vilka metoder nationer och individer kan använda för att lösa krisen. De övriga sju kan betecknas som resurser som de kan ha nytta av i kristider.

Med dessa tolv idéer tar sig sedan Diamond an sju fall; Finland, Japan, Chile, Indonesien, Tyskland, Australien och Förenta staterna. Gemensamt för dessa länder är att de klarat en eller flera kriser som de råkat in i eller utsatts för. Urvalet bygger inte på några teoretiska antaganden, utan Diamond väljer sina fall utifrån att han bott eller varit verksam i alla dessa sju länder, och lärt sig deras språk (dock inte japanska). Han försvarar urvalet med att han har erfarenheter av egna personliga kriser och nationers kriser och kan ”skriva sympatiskt och kunskapsrikt” om de valda sju länderna utifrån sin förstahandskännedom och via sina vänner som bott länge i dessa länder. Hans och vännernas erfarenheter ”omfattar en tillräckligt lång period för att kunna iaktta och värdera större förändringar”. Diamond förlitar sig på sekundärkällor men alltså

också på muntliga berättelser från vänner och kollegor i de länder han undersöker.

Diamonds tolv punkter är:

1. Erkänn/inse att nationen/individens är i **kris**.
2. Erkänn nationens/individens **ansvar** att lösa den.
3. Preciserat det nationella/individuelle problem som **måste** lösas.
4. Sök materiell och emotionell **hjälp** från andra nationer/ individer.
5. Dra nytta av hur andra har löst sina problem som **modell** för krishantering.
6. För att nationen/individens ska lyckas måste det finnas "ego strength", i nationens fall **stark nationell identitet**.
7. Nationen/individens lyckas bättre om genom "honest self-appraisal", dvs. ärlig bedömning/värdering av egen styrka och förmåga.
8. Nationen/individens lyckas bättre om de har **erfarenhet av tidigare kriser**.
9. **Tålmod** är till god hjälp i kristider.
10. **Flexibilitet** är till god hjälp i kristider.
11. Nationer/individer lyckas bättre om de besitter "core values", **kärnvärderingar**.
12. Avsaknad av personliga/**geopolitiska bindningar** är en fördel.

Vad har då Diamond att säga om Sovjets anfall på Finland och Finlands politiska ställning efter kriget? Han ber läsaren särskilt hålla i minnet sex av de tolv punkterna i schemat för krisbehandling, nämligen a) ursprunget och styrkan i Finlands nationella identitet, b) landets "ultra-realistiska" bedömning av sin geopolitiska ställning, c) kombinationen av selektiva anpassningsåtgärder, d) Finlands brist på valmöjligheter, e) bristen på hjälp från andra i kritiska lägen samt f) avsaknaden av framgångsrika modeller för den typ av krishantering som landets situation aktualiserade under och inte minst efter krigsåren.

Finlands kris börjar när landet med blott 3,7 miljoner invånare angrips av Sovjetunionen 1939, inte får omedelbar hjälp från sina

grannar, och efter fortsättningskriget slutgiltigt tvingas ge upp Karelen. Diamond hävdar att Finlands folk ”stod enat”, även om det för en tid fanns en sovjetisk marionettregering i Terijoki under ledning av Otto Ville Kuusinen. Han uttrycker beundran inför Finlands starka vilja att ensamt och under stora uppoffringar säkra sin självständighet: Finland var ju – till skillnad från de baltiska staterna – en självständig nation också när kriget mot Sovjetunionen tog slut!

Också efterkrigsperioden kom att innebära kriser, med stora uppoffringar såväl politiskt som materiellt. Finland befann sig vid krigsslutet på ”fel sida”. Segrarmakterna, inte minst Sovjetunionen, krävde att Finland skulle driva ut de tyska trupper som fanns kvar i Lappland, där tyskarna under flykten orsakade stor fördöelse genom att använda brända jordens taktik. Finland tvangs genom retroaktiv lagstiftning åtala de ledande politiker som ansågs ansvariga för krigsförbrytelser under kampen mot Sovjet såväl 1939 som under fortsättningskriget. Finland ålades dessutom ett betungande krigsskadestånd till Sovjetunionen. Det kunde, menar Diamond, vändas till Finlands fördel genom den omvandling av ekonomin som kom till stånd.

När Diamond skildrar Finlands situation och strategi under kalla kriget blir han närmast lyrisk. Där andra använt ”finlandisering” att beteckna vad som i väst betraktades som undfallenhet eller till och med samverkan med Sovjetunionen, talar Diamond om en realistisk politik präglad av ”flexibel anpassning”. Från 1946 fram till Kekkonens frånträde 1981 menar Diamond att Finland gjorde saker som hade varit ”otänkbara i alla andra demokratier”. Diamond talar om självcensur, inställda presidentval, och påtryckningar på en utifrån finsk-sovjetiska relationer ”opassande” presidentkandidat att inte ställa upp.

Hur resonerar då Diamond för att underbygga sin positiva inställning till hur Finland klarade sig ur kriserna under kriget 1939–1945 och sedan olika sovjetiska påtryckningar – från nattfrosten 1958, över notkrisen 1961 och fram till Sovjetunionens sammanbrott?

En bidragande orsak tillskriver Diamond styrkan i Finlands nationella identitet, där han ser det finska språket som ”själva kärnan”. Diamond pekar vidare på Finlands ”brutala” geopolitiska

verklighet i och med närheten till supermakten Sovjetunionen. Den krävde ständig utrikespolitisk försiktighet. De bistra erfarenheterna från försvaret av landet mot Sovjetunionens anfall – där 100 000 finnar miste livet och Karelen förlorades med en åtföljande folkomflyttning som hade verkningar långt in i efterkrigstiden – medförde att Finland enligt Diamond gjorde en ”ärlig bedömning av sin egen styrka och förmåga”, och handlade därefter.

Diamond ser också betydelsen av starka ledare. I boken kommer Paasikivi och Kekkonen väl ut som skickliga förhandlare för Finlands sak i svåra lägen. Vänskaps-, samarbets- och biståndsavtalet 1948 fick delar av sin utformning genom Paasikivi. Diamond återger ett (påstått?) yttrande från Stalin: ”Varför skulle jag behöva Finlands kommunistiska parti när jag har Paasikivi?” Kekkonen kunde i samband med notkrisen 1961 avvärja formella konsultationer enligt 1948 års VSB-avtal genom att övertyga Sovjetledaren Chrusjtjov om att parterna i stället skulle föra personliga samtal byggda på ömsesidigt förtroende.

Diamond citerar Kekkonen för att få läsaren att förstå bevelsgrunderna bakom Finlands utrikespolitiska försiktighet: ”Nationens självständighet är vanligen inte absolut. Ingen existerande stat har kunnat undgå att böja sig för det historiskt oundvikliga”.

Låt mig citera vad Diamond drar för slutsatser om de finska ledarna – enkannerligen Paasikivi och Kekkonen – och deras betydelse för Finlands nationella suveränitet:

In Finland, political leaders and citizens were virtually unanimous in their agreement that Finland should do its utmost to resist Soviet attack. But it is sometimes suggested that Field Marshal Mannerheim's skills as military commander, and President Paasikivi's and President Kekkonen's abilities to win the trust of Soviet leaders after the war, affected Finland's fate positively. (s. 453)

Det är svårt att som rikssvensk bestrida Diamonds slutsats. Inte minst eftersom Sverige, som självt balanserade på neutralitetens slaka lina under andra världskriget, inte ansåg sig kunna officiellt hjälpa Finland, trots slagordet ”Finlands sak är vår!” Citatet från Kekkonen om att nationer ibland måste böja sig för det oundvikliga har för båda våra länder varit viktiga element i utrikespolitiken.

Dock – även om bädas sak var svår, så var Finlands så mycket svårare. En behållning av Diamonds analys av det finska fallet är

att han så klart motiverar varför Finland kunnat utnyttja sina erfarenheter från kriget och framåt till att försvara sin plats som fritt land och utvecklats från en agrar ekonomi till en högteknologisk industrination.

Lennart J. Lundqvist

■ Ett valhänt försök att kidnappa demokratibegreppet

Henrik Arnstad: *Hatade demokrati. De inkluderande rörelsernas ideologi och historia*. Norstedts, Stockholm 2018.

Det som väcker intresse i Henrik Arnstads *Hatade demokrati* ligger överhuvudtaget inte i författarens föregivna syfte att presentera ett nytt perspektiv på vad demokrati är. Den som förväntar sig en nyskapande tolkning eller åtminstone en solid genomgång av tidigare demokratiteori blir mycket besviken. Boken är snarare av intresse som ett tidsdokument över den svenska samhällsdebatten, som förstås också tenderar att influera Svenskfinland, för boken är uppenbart en produkt riktad till dem som oroas av Sverigedemokraternas framgångar.

Arnstad inleder med att anspråksfullt hävda att demokrati bör definieras som en ideologi och inte som ett statsskick, baserat på ett tveksamt argument att man då undviker svårigheter att definiera demokrati liksom paradoxen att en majoritet ”demokratiskt” kan förtrycka en minoritet. En demokratisk ideologi maximerar enligt Arnstad jämlik *inkludering* av minoriteter eller missgynnade grupper och befördrar därmed mångfald i samhälleligt relevanta beslutsprocesser. De som motsätter sig en minoritets inkludering

är följaktligen inte demokrater och bör därför exkluderas, hävdar Arnstad. Mot denna bakgrund görs en historisk exposé börjande från stenåldern. Om läsaren tar den inledande problemställningen på allvar, blir det emellertid snart uppenbart att Arnstad spämt sin bäge långt bortom bristningsgränsen.

Att politisk kultur och demokratiska kärnvärden är vitala för en livskraftig demokrati är ingen ny tanke. Däremot är det ett synnerligen udda grepp att negligera den demokratiska processens utformning, särskilt då tonvikten på inkludering tvärtom gör den mer betydelsefull. Att reducera demokratibegreppet till ett ensidigt anspråk på legitimitet tömmer det på värde och löser varken definitionsproblematik eller problemet att en majoritet kan köra över en minoritet. Antingen ignorerar Arnstad avsiktligt de problem som begreppet implicerar eller så är han omedveten om dem. Han hävdar att en "mångkulturell dialog" ska garantera inkludering och generera "bättre" beslut utan att närmare gå in på hur detta ska förverkligas. En delförklaring är att Arnstad helt enkelt är dåligt påläst. Hans extremt ytliga och selektiva teoretiska genomgång är långtifrån den redovisning av "nutida demokrati-teoretisk forskning" som han påstår den vara.

Arnstad ignorerar möjligheten av oförenliga preferenser mellan och inom minoriteter. Om salafister vill begränsa kvinnors eller sexuella minoriteters rättigheter, kan då bägge "inkluderas"? Möjligheten av klientelism berörs inte heller. En maktelit kan legitimeras sig själv genom en föregiven inkludering, en indefiniering som vidmakthåller minoritetens underordning genom dess beroende av elitens välvilja. Arnstads definition implicerar att en maktelit behöver minoriteter som legitimerande maskotar för att kunna påstå sig vara "demokratisk" och har därför ett egenintresse i att etablera klientelism. Eftersom den faktiska demokratiska processen ignoreras blir det omöjligt att avgöra om en inkludering är reell eller enbart en kuliss baserad på en maktelits ensidiga anspråk.

Även ett grundläggande översiktsverk hade gett Arnstad bättre insyn i sådan problematik och inverkan av diversifierade preferenser i moderna pluralistiska samhällen. Utan en procedur för att medla mellan inkompatibla intressen förutsätter demokrati i Arnstads tappning att en maktelit (en elit med makt att inkludera) med de "rätta åsikterna" kan genomdriva samstämmighet, vilket

öppnar dörren för totalitarism. Arnstad närmar sig därmed folkdemokratiernas synsätt att en elit med monopol på sanningen kan definiera vilka som är demokrater. Paradoxen med politisk tolerans är självfallet ett reellt problem; demokrati förutsätter att politiska rättigheter garanteras även för grupper som man motsätter sig, men bör de utsträckas även till de man anser vilja skada demokratin? Eftersom Arnstads begrepp reducerar demokrati till ensidiga proklamationer öppnar detta för att godtyckligt utnyttja epitetet antidemokrater, vilket fördjupar snarare än löser problemet.

Arnstads historiska genomgång visar föga förvånande att inkluderingen av olika grupper varierat under årtusendena. Här skymtar Arnstads reella agenda, till exempel i hans återkomst till Finlands andra världskrigshistoria som ett exempel på nazityska opportuna avsteg från rasidealet. Han förbiser, uppenbarligen avsiktligt, mer flagranta exempel såsom slaviska och muslimska förband i Waffen-SS, samt försöken att bilda arabiska, det vill säga semitiska förband. Han undviker att beröra den mycket omfattande östafrikanska slavhandeln samt infångandet av slavar från Europa. Detta passar inte in i hans tillrättalagda narrativ som långt framställer rasism som en uteslutande europeisk affär och senare gör det möjligt att tolka samtiden mycket endimensionellt. Han hänvisar här till ett bland många studentarbeten som är pre-tentiöst listade på hans hemsida som "Vetenskapliga publiceringar" tillsammans med några vederhäftigare undantag.

Den torftiga avslutningen visar att boken är föga mer än inställsam feelgood-litteratur riktad till dem som ogillar Sverigedemokrater. Arnstads problem med dem följer inte av hans demokratibegrepp, utan motviljan mot Sverigedemokraterna förklarar Arnstads valhända försök att omtolka demokratibegreppet. Eftersom Sverigedemokraterna kan uppnå makt genom demokratiska procedurer behöver Arnstad ett demokratikoncept som kan diskvalificera dem. Att han själv är beredd att i processen så lättvindigt offra demokratin är det mest anmärkningsvärda i boken. Som ett tidsdokument som avspeglar stämningarna i Sverige under 2010-talet är *Hatade demokrati* av intresse, men tillför överhuvudtaget ingenting till förståelsen av demokratin och dess historiska utveckling.

Ralf Lillbacka

Medverkande

- Sara Cederberg, FD, Postdoctoral fellow, Department of English Language and Literature, Carleton University, Ottawa (saracederberg@outlook.com)
- Natan Elgabsi, FM, doktorand i filosofi vid Åbo Akademi (natan.elgabsi@abo.fi)
- Panu Petteri Höglund, FM, doktorand i tyska språket och litteraturen vid Åbo Akademi (phoglund@abo.fi)
- Guy-Erik Isaksson, PD, f.d. akademilektor i statskunskap vid Åbo Akademi (guy-erik.isaksson@abo.fi)
- Matias Kaihovirta, FD, forskardoktor (SLS-forskare) i politisk historia vid Helsingfors universitet (matias.kaihovirta@helsinki.fi)
- Ralf Lillbacka, PD, lektor vid Yrkeshögskolan Novia (ralf.lillbacka@novia.fi)
- Lennart J. Lundqvist, professor emeritus i statsvetenskap med särskild inriktning mot organisation och genomförandeprocesser inom miljöområdet, Göteborgs universitet (lennart.j.lundqvist@telia.com)
- Anders Persson, FK, pensionerad meteorolog, anknuten till Institutionen för geovetenskaper vid Uppsala universitet (andersoscar.persson@gmail.com)
- Oscar Winberg, FM, doktorand i historia vid Åbo Akademi (owinberg@abo.fi)